

UNIVERSITAT DE LES ILLES BALEARS

ELS PLANTEJAMENTS DEL SISTEMA
EDUCATIU ALS INICIS DE L'ESPANYA
LIBERAL. (1833 - 1857).

REPRODUCCIÓ DEL DOCUMENT ORIGINAL DE LA BIBLIOTECA DE LA UNIVERSITAT DE LES ILLES BALEARS

TOM - I

BARTOMEU MULET TROBAT
PALMA, JULIOL - 1989

la "Memoria sobre el desacuerdo entre dueños de taller y jornaleros". Madrid, Establecimiento Tipográfico militar, febrer de 1855.

Vegeu també l'obra de Josep Benet i Casimir Martí: El Moviment obrer durant el bienni progressista (1854-1856). Barcelona, Edit. Curial-1976. Tom II. pàgs. 225-240

128. "El Padre de Familia". Op. Cit. "Prospecto" nº 1, 7 d'octubre de 1859. pàg. 2
129. "La Fraternidad". 7 de novembre de 1847. (I.M.H.B. Microfilms H). Publicació dirigida per Narcís Monturiol i introductora del pensament de Cabet.
130. "El Padre de Familia". Apendix al nombre 23 del 4 de maig de 1850, on es reproduïx la sentència condenatoria de 30 d'abril de 1850.
131. Seoane, Mª Cruz.: Historia del periodismo en España. Op. Cit. pàgs. 236-237
132. "El Eco de la Clase obrera" "De Geografía". Vegeu Nº 10 del 7 d'octubre de 1855. pàgs. 157-158. Idem. Nº 12 del 28 d'octubre de 1855. pàgs. 187-188. Idem. Nº 14 de l'11 de novembre de 1855. pàgs. 221-224. Idem. Nº 22 del 6 de gener de 1856. pàgs. 316-320. Idem. Nº 24 del 20 de gener de 1856. pàgs. 350-352. Idem. Nº 26 del 3 de febrer de 1856. "El Eco de la Clase obrera" "De Gramática". Nº 11 del 14 d'octubre de 1855. pàgs. 175-176. Idem. Nº 13 del 4 de novembre de 1855. pàgs. 204-208. Idem. Nº 16 del 25 de novembre de 1855. pàgs. 253-256. Idem. Nº 21 del 30 de desembre de 1855. pàgs. 300-304. Idem. Nº 23 del 13 gener de 1856. pàgs. 333-336. Idem. Nº 25 del 27 de gener de 1856. pàgs. 365-368
133. "El Eco de la Clase Obrera" "Armonia entre el capital y el trabajo" signat per S. Nº 1 del 5 d'agost de 1855. pàgs. 2-4
134. Seoane, Mª Cruz.: Historia del periodismo en España. Op. Cit. pàgs. 236-237
135. Idem. pàgs. 239-240

136. Idem. pàg. 240
137. "La Corona de Aragon". Nº 7 del 7 de novembre de 1854. pàg. 1
138. Idem.
139. Idem.
140. Idem.
141. Idem.
142. Garrido, Fernando.: La federación y el socialismo. Barcelona, Edit. Labor-1975. Estudi preliminar de Jordi Maluquer de Motes. pàg. 14
 Vegeu també: Mª Victoria López-Cordon: El pensamiento político-internacional del federalismo español. Barcelona, Edit. Planeta-1975. Aquests subscriptors, aproximadament, ho havien estat de l'Eco de la Juventud, dirigit pel mateix Garrido. pàgs. 63-65
143. Maluquer de Motes, Jordi.: Idem. pàg. 14
144. Garrido, Fernando.: Idem. pàgs. 191-192.
145. Hartzenbusch, E.: Apuntes para un catálogo de periódicos madrileños desde el año 1661 al 1870. Madrid, Estab. Tip. Sucesores de Rivadenyra-1894. pàgs. 93-180. El primer periòdic de nins que cita és pel 1845 es l'"Album de los niños, periodico literario". Madrid, imp. J. Rebolledo-1845.
146. "La Ilustracion española, periodico de ciencias, literatura, bellas artes y modas, dedicado á la juventud". Redactat sota la direcció Joan Rico y Amat des de novembre de 1845 a desembre de 1846.
147. Hartzenbusch, E.: Idem. pàg. 99
148. "La Libertad, Diario de la Juventud y del Pueblo". Madrid-1846.
149. "El Museo de los niños". Madrid, Est. Tip. Mellado- abril de 1849-desembre de 1850. Pretenia esser un periòdic d'entreteniment infantil.

- 149 bis. "El Mensajero de los niños. Periódico de ciencias, artes y noticias; y oficial de la sociedad de socorros mutuos de instrucción pública". Madrid- gener de 1849-abril de 1849.
150. "El Mentor de las Familias, ó Curso de Educación Doméstica. Periodico de instrucción popular; científico, industrial y recreativo". Madrid, Imp. Alonso- gener de 1849-deseembre de 1851.
151. "La Ilustracion de los niños. Publicacion pintoresca". Madrid, Imp. A. Vicente- 1849-1850. A partir del número 2 es va anomenar "La Educación de los niños. Redactada per Antonio Trueba i Carlos Pravia.
152. "La Educación de los niños". Madrid, Imp. A. Vicente i Imp. B. González- 1849-1850.62
153. "El Faro de la niñez, periodico de educación". Madrid- juny de 1849-octubre de 1851.
154. "El Eco de la Juventud". Madrid- gener-febrer de 1850. dirigit per Fernando Garrido.
155. "El Estudiante". Madrid-1850
156. "La Aurora, periodico de los niños". Redactat per Mariano Carderera i Joaquín Avendaño. Madrid, Imp. A. Vicente- 1851-1853.
157. "El Museo de la infancia". Madrid-1851.
158. "Album de señoritas. Periódico de literatura, educacion, música, teatros y modas". Madrid, Imp. Campo-Redondo- de febrer de 1852 a 31 de deseembre de 1866.
159. "Album de la niñez, periodico semanal ilustrado de instrucción y recreo, dedicado á los niños de ambos sexos". Madrid- d'octubre a deseembre de 1853.
160. "El Museo de la Juventud". Madrid-1854.
161. "La Voz de la Juventud". Madrid- 1854-1855.
162. "La Juventud". Madrid-1855.

163. "El Amigo de la Juventud". Madrid-1856.
164. "La Juventud. Periodico de ciencias y literatura, y órgano de la Academia científico-literaria de Madrid. Madrid. 1857-1858.
165. "La Educacion pintoresca. Publicacion para niños. Madrid, Imp. Campo-Redondo- 1857-1858.
166. "La Academia". Madrid- 1845
167. "La Restauracion, periodico de instruccion primaria". Madrid-1846.
168. "Boletín del Ministerio de comercio, instrucción y obras públicas". Madrid- Imp. La Publicidad- gener de 1848-gener de 1852. Després va passar a dir-se Boletín Oficial del Ministerio de Fomento.
169. "Revista de Instruccion primaria". Madrid, Imp. M. Jimenez- Imp. A. Vicente- gener de 1849-1854. Dirigida per Mariano Carderera amb la col.laboració de Joaquin Avendaño.
170. "Academia de instruccion primaria". Madrid-febren de 1851-agost de 1851.
171. "EL Censor, periódico de instruccion pública". Madrid,D.F.R. del Castillo- octubre de 1851-deseembre de 1851.
172. "La Educació. Revista enciclopédica". Madrid-1851.
173. "Revista de la enseñanza de los sordo-mudos y de ciegos". Publicada per Juan Manuel Ballesteros i Francisco Villabrilie. Madrid, Imp. del Colegio de Sordomudos- 1851.
174. "Gaceta del bello sexo, revista de la literatura, educación, novedades, teatros y modas". Gener de 1852.
175. "El Norte. Semanario de educacion, moral, literatura, ciencias y artes". Madrid-1853-1854.
176. "El Preceptor, periodico de instruccion primaria". Madrid- 15 de setembre de 1853-1870.

177. "El Globo de la Ilustración. Periodico de literatura, teatros, ciencias naturales, comercio, instrucción en general, etc". Madrid, Imp. El Preceptor- 1854.
178. "El Mensajero de la Educacion". Madrid-1854.
179. "El Amigo de los maestros". Madrid- febrer de 1855- març de 1856.
180. "Revista Universitaria. Periodico científico literario, dedicado á la Instrucción pública". Redactat per Juan de Dios de la Rada y Delgado. Madrid- març de 1856- maig de 1861.
181. "El Pedagogo". Madrid- juliol de 1856-març de 1857. Fundat i dirigit per Tomás Hurtado.
182. "Revista de Instrucción pública". Madrid- Octubre de 1856- gener de 1857. Dirigida per Bartolomé Ríquez Jiménez.
183. "El Eco del magisterio". Madrid- 1856-1857.
184. "Mensajero de instruccion primaria". Madrid- 1856.
185. "La Universidad". Madrid- 1856.
186. "El Profesorado. Revista de Instrucción pública". Dirigida per Antonio Pirala. Madrid- 15 de març de 1857-30 de març de 1857.
187. "El Siglo pintoresco, periodico universal, ameno é instructivo, al alcance de todas las clases". Madrid, Imp. V. Castelló- Imp. B. González- 1845-1848
188. "La Primavera. Periodico de ciencias, literatura, industria, teatros y modas, instruccion, utilidad, recreo y baratura". Madrid-1846.
189. "La Creencia. Revista popular del progreso científico, moral é industrial". Dirigida per Ordax de Avencilla. Madrid- Imp. M. González-M. Diaz- 1850.

190. "La Antorcha. Periódico científico é industrial, consagrado á la propogación de los primeros elementos del saber y facilitar infinitos recursos contra la indigencia". Madrid, Imp. Ortigosa y Reigon- 1850-1852.
191. "El Faro Nacional". Madrid, Imp. L. García. 1851-1865.
192. "Album popular. Periódico de intereses materiales, morales, literatura, noticias y anuncios". Madrid, Imp. Boix- 1852
193. Seoane, M^a. Cruz.: Historia del periodismo en España. Op. Cit. pàgs. 203-206
194. "La Silfide. Periódico mensual de literatura, ciencias, artes y modas, dedicado al bello sexo". Madrid, Imp, F. Diaz- agost de 1845-juliol de 1846.
195. "EL Defensor del bello sexo. Periódico de literatura, moral, ciencias y modas, dedicado exclusivamente á las mujeres". Madrid, Soc. Tipogáfica d'Hortelano- setembre de 1845-abril de 1846.
196. "Gaceta de las mujeres. Redactada por ellas mismas". Madrid- setembre de 1845- a partir del noviembre es deia "La Ilustración, Album de las damas.
197. "Baco. Orgía. Periódico de literatura, sentimental, apasionado, dedicado al sexo hermoso". Madrid- desembre de 1845-gener de 1846.
198. "EL Correo de las Damas". Madrid-1846.
199. "La Elegancia. Boletín del gran tono; museo de modas de París, Londres y Madrid". Madrid-1846.
200. "El Cupido, periódico semanal de literatura, poesía y modas, dedicado al bello sexo". Madrid, Imp. J. Casanova-1848.
201. "La Ilusion. Periodico de ciencias, literatura y bellas artes. Dedicado al bello sexo". Madrid, Imp. B. González- 1849-1850

202. "Revista de modas". Madrid- febrer de 1850-juny de 1850.
203. "La Mujer., periódico escrito por una sociedad de señoras y dedicada á su sexo". Madrid, Imp. J. Trujillo- 1851-1852.
204. "Ellas, órgano oficial del sexo femenino". Madrid- 1851.
205. "El Correo de la moda". Madrid, Imp. A. Peña-1851-1870.
206. "Album de señoritas. Periódico de literatura, educación, música teatros y modas". Madrid, Imp. Camporeddondo-Imp. S. Aguilar-febrer de 1852- 1866.
207. "EL Mensajero de las modas, revista mensual del mundo elegante". Madrid- 1852.
208. "Gaceta del bello sexo, revista de literatura, educación, novedades, teatros y modas". Madrid-1852
209. "El Coliseo, revista semanal de teatros, literatura y modas". Madrid, Imp.M. Minuesa- 1853-1854.
210. "El Regalo. Semanario de ciencias, literatura, modas, teatros y anuncios". Madrid-1856.
211. "El Proscenio. Periódico de teatros, literatura y modas". Madrid- octubre de 1857-octubre de 1858.
212. Segura, Isabel i Selva, Marta.: Revistes de dones (1846-1935) Edhasa- 1984. pàg. 5
213. "La Antorcha". Citada a Idem. pàg. 16
214. "La Floresta". Idem. pàg. 17
215. "El Director de la Juventud. Periodico de Ciencias y artes, dedicado á los niños y adultos". Barcelona. Editat i dirigit per Esteban Palacie-1845-1846. (H.M.M. 11/1(2049).
216. Idem. Número 1 del 7 de setembre de 1845.

217. "El Museo de los niños". Madrid, Imp. Mellado 1847 (H.M.M.) número 1 de l'abril de 1847.
218. Idem.
219. Idem.
220. "El Mensajero de los Niños". Revista de la "Sociedad de Socorros mutuos de Instruccion Pública" de l'1 de gener de 1849 al 27 de setembre de 1849. Cita en concret 1 de juliol de 1849. pàg. 1
221. "El Faro de la niñez, enciclopedia general de instruccion primaria, moralidad y recreo infantil: oficial de la Sociedad de socorros mutuos de Instruccion pública. Recomendada de Real orden á las escuelas del reino". Redactat per Ramon Rodriguez de la Barquera, nº 1 de l'1 de de 1850. (B.N.M. C/D 11.531)
222. Idem.
223. Bravo Vilasante, C. : Historia de la literatura infantil española. Madrid, Edit. Doncel-1972. pàg. 83.
Vegeu també: Idem. Madrid, Edit. Escuela Española-1985. pàgs. 81-85.
- 223 bis. Idem. pàg. 83
224. "La Ilustracion de los niños. Publicacion Pintoresca (Ilustracion-Recreacion)". Publicat per Francisco Morales de Castilla, nº 1 de 20 d'agost de 1849. (B.N.M. 5/700).
225. "La Educacion de lo niños. Publicacion Pintoresca". Idem. Nº 2 del 20 d'agost de 1849 a nº 18 del 31 de gener de 1950. (B.N.M. 5/700).
226. Idem. Nº 2 Idem. pàg. 4
227. Idem.
228. Idem. "Educacion. De la Razon". Nº 3 del 31 d'agost de 1849. pàg. 33
229. Idem. pàgs. 33-34

230. Idem. "De la Educacion Física". Nº 7 del 10 de 1849. pàgs. 97-98. Cita en concret pàg. 97
231. Idem. "Educacion del Bello Sexo". Nº 13 del 10 de deeseembre de 1849. pàgs. 192-193
232. "La Infancia". 1851. Es troba citada a Carmen Bravo-Villasante: **Historia de la literatura infantil española**. Op. Cit. pàg. 99
233. "La Aurora". Madrid- 1851-1853, dos toms. (B.N.M. D-12-717).
234. "Omnibus". Madrid-1855.
235. "La Floresta". Saragossa-1855-1856. Citat a Martínez García: "Catálogo de las Publicaciones Infantiles española. (1798-1936)". (Trellall fotocopies). Madrid-1977. (B.N.M. Rev. 016: 087.5 (46)).
236. "Museo de las Familias. Lecturas agradables é instructivas" Madrid-1843-1852. (B.A.C.L.M. 6/3891-3900) 10 volums.
237. "El Faro de la niñez, Enciclopedia General de Instruccion primària, moralidad y recreo infantil" Op. Cit.
238. Idem. Tom III, nº 2 del 6 d'octubre de 1850. pàgs. 1-2
239. Idem. "Educacion Primaria". pàgs. 9-10, 17-18, 25-26. L'article en concret: "Falta de pago de la asignacion de profesores", figurava al tom III, nº 8 del 6 de novembre de 1850. pàgs. 57-58.
240. Idem. pàg. 57
241. Idem. "Juegos de Fisica recreativa". pàgs. 39, 48, 50 i 64.
242. Idem. pàgs. 142, 153 i 177
243. Idem. pàg. 73

244. Idem. pàgs. 81-83. Cita en concret pàgs. 82-83
245. Idem. "Galeria Biogràfica de Instruccion pública. Don Antonio Alverá Delgrás. Presidente de la Academia Literaria y Científica de Instruccion Primaria". Nº 17 del 21 de desembre de 1850 pàgs. 229-232.
246. Idem. Op. Cit.
247. Idem. Op. Cit.
248. Idem. "Verdadero estado de la Instruccion primaria, sus vicios y medios de mejorarla". Tom III. pàgs. 326-327, 334-335, 243-245, 251-253, 265-267, 281-284, 297-298 i 316-319. Probablement les pàgines son equivocades les 326-327 i 334-335, segurament són 226-227 i 234-235, tal com quedava en el seu indicat a l'index de tom III. pàg. 335
249. Idem. pàg. 335
250. Idem. pàg. 326
251. "Educacion Pintoresca. Publicacion para niños". Madrid, Imp. Miguel Campo-Redondo-1857 Tom I, 1er semestre (B.N.M.) Tom II, 2on semestre (H.M.M.).
252. Idem. Tom II. pàg. 97
253. Idem. pàgs. 97-98
254. Idem. pàg. 158
255. Idem. pàg. 171
256. Idem. pag. 230
- 256 bis. Idem. pàgs. 95-96
257. Idem. pàg. 1
- 257 bis. Idem. pàg. 1
258. Idem. pàgs. 1-2
- 258 bis. Idem. pàg. 2

259. Idem. pàg. 145
260. Idem. "Las mujeres y los niños". pàgs. 105-106
261. Idem. "Educacion Progresiva". pàgs 117-118
262. "Revista de la Instruccion Primaria". Tom II, nº 1 de l'1 de gener de 1850. pàg. 4
263. Idem. "Estado y organizacion de la Instruccion primaria pàg. 5
264. Idem. "Educacion y Enseñanza". pàgs. 5-6
265. Idem. "Bibliografía". pàg. 6
266. Idem. "Personal. Reales nombramientos". pàg. 8
267. Carderera, M.: "Del carácter y límites de la Instruccion primaria". Idem. pàgs. 9-10.
268. Idem. pàg. 11. Cita textualment a Amorós: Manual de educacion primaria física, gimnástica y moral. pàgs. 11-12
269. Idem. (continuació) nº 2 del 15 de gener de 1850. pàgs. 36-41. Cita en concret pàg. 39. Vegeu també nº 6 del 15 de març de 1850. pàgs. 173-180
270. Idem. pàgs. 40-41
271. Idem. "Escuelas Normales.= Inspectores de Instruccion primaria". Nº 3 del 1 de febrer de 1850. pàgs. 69-81. Cita en concret pàgs. 69-70
272. Idem. "Deberes de las Comisiones locales de instruccion primaria". pàgs. 81-84. Cita en concret pàg. 81
273. Idem. "Del hábito y de la imitacion". Nº 2 del 15 de gener de 1850. pàgs. 45-50. Nº 3 de l'1 de febrer de 1850. pàgs. 85-88. Cita en concret pàg. 85

274. Idem. "De las abejas". Nº 4 del 15 de febrer de 1850. pàgs. 120-124. Nº 5 del 1 de març de 1850. pàgs. 145-148. Cita en concret pàg. 120
275. Idem. Mariano Carderera.: "De la Pedagogia y de la necesidad de su estudio". Nº 16 del 15 d'agost de 1850. pàgs. 492-497. Nº 17 de l'1 de setembre de 1850. pàgs. 524-528. Cita en concret pàgs. 496-497
276. "Revista de la Instruccion Pública, Literatura y Cièncias". C. "La cuestion de reformas". Nº 18 del 21 de febrer de 1857. pàgs. 275-276. Cita en concret pàg. 275
277. Idem. C. "Que son los Institutos en España". Nº 19 del 28 de febrer de 1857. pàgs. 291-293
278. Idem. "Historia de la enseñanza en España". pàgs. 291-292
279. Idem. S. Valcaneras (resenya).: "La Instruccion pública y la Sociedad". Nº 17 del 14 de febrer de 1857. pàgs. 165-267
280. Idem. pàg. 165-167
281. Idem. pàg. 166
282. Idem. B.I.: "Ojeada històrica sobre la Instruccion primaria: Las Escuelas Normales". Nº 21 del 14 de març de 1857. pàgs. 324-326
283. Idem. Vegeu per exemple, B. C.: "La cuestion de la enseñanza en Cuba". Nº 24 del 4 d'abril de 24 d'abril de 1857. pàgs. 371-372
284. Idem. "De las noticias sobre la reforma del Plan de Estudios". Nº 23 del 28 de març de 1857. pàgs. 357-358. C.: "Sobre el proyecto de ley de instruccion pública". Nº 31 del 23 de maig de 1857. pàgs. 483-486
285. Idem. pàg. 483
286. Idem. C.: "Mas sobre el proyecto de ley de instruccion pública". Nº 32 del 30 de maig de

1857. pàg. 498-300
287. Idem. A.M.G.B.: "La Educacion y la Instruccion". Idem. pàgs. 300-302. Idem. "La instruccion es el complemento de la educacion". pàgs. 430-432
- 287 bis. "Dictamen de la Comision de Instruccion pública". Nº 34 del 20 de juny de 1857. pàgs. 345-347. C.: "Discusion del Proyecto de ley". Nº 34 del 20 de juny de 1857. pàgs. 347-348
288. "Discurso pronunciado por el señor gefe político de la provincia de Toledo D. Escudero en sesion de apertura de la escuela normal á primero de Setiembre de 1845". B.O.I.P. Tom VIII, nº 24 del 31 de setembre de 1845. pàgs. 837-843
289. Idem. pàg. 837-838
290. Idem. pàg. 840-841
291. "Plan de instruccion pública para las islas de Cuba y Puerto Rico". B.O.I.P. Tom IX, nº 6 del 30 de març de 1846. pàgs. 168-185. B.O.I.P. Tom IX, nº 7 del 15 d'abril de 1846. pàgs. 211-224. B.O.I.P. Idem. nº 8 del 30 d'abril del 1846. pàgs. 229-245
292. "Enseñanza de religion y moral". B.O.I.P. Tom IX, nº 2 del 31 de gener del 1846. pàgs. 53-59. Idem. B.O.I.P. Idem. nº 3 del 15 de febrer de 1846. pàgs. 77-81. Cita en concret pàg. 77
293. Idem. pàgs. 78-79
294. Idem. pàgs. 80-81
295. Idem. pàg. 81
296. "Nociones elementales de ideologia". B.O.I.P. Tom IX, nº 11 del 15 de juny de 1846. pàgs. 332-335. Idem. Nº 13 del 15 de juliol de 1846. pàgs. 390-392. Idem. Nº 14 del 30 de juliol de 1846. pàgs. 425-427. Idem. Nº 15 del 15 d'agost de 1846. pàgs. 470-472. Nº 17 del 15 de setembre de 1846.

- pàgs. 506-5 1846. pàgs. 713-716
297. Idem. pàgs. 391-392
298. Idem. pàg. 425
299. "Nueva época". B.O.I.P. Tom 19, número 3 del 15 de d'abril de 1846. pàgs. 208-210. Cita en concret pàgs. 208-209
300. "Escuela de parvulos". B.O.I.P. Tom IX, nº 3 del 15 de febrer de 1846. pàgs. 67-77. Idem. nº 5 del 15 de març de 1846. pàgs. 131-142. Cita en concret pàgs. 76-77
301. Idem. pàg. 76. Aquest article el podem trobar reproduït a Bernat Sureda: Pablo Montesino: liberalismo y educación en España. Ciutat de Mallorca, Frensa Universitaria-1984. pàgs. 163-169 i 170-176
302. Idem. pàgs. 132-136
303. "A los profesores y á la Direccion". B.O.I.P. Tom IX, nº 13 del 15 de juliol de 1846. pàgs. 386-387.
304. Idem. pàgs. 386-387
305. "Nueva Direccion de estudios". B.O.I.P. Tom IX, nº 9 del 15 de maig de 1846. pàgs. 280-281
306. "Observaciones relativas al Plan de Estudios vigente". B.O.I.P. Tom IX, nº 9 del 15 de maig de 1846. pàgs. 285-287. Cita en concret pàg. 287
307. "De la Ciencia de la Educacion". B.O.I.P. Tom X, nº 9 del 15 de maig de 1847. pàgs. 253-256. "PEDAGOGIA. De la educacion como arte". Idem. nº 10 del 30 de maig de 1847. pàgs. 284-286. "Obras de Educacion". B.O.I.P. Tom X, nº 3 del 30 d'abril de 1847. pàgs. 221-226. Cita en concret pàg. 221. Quan diu Schwar vol dir Schwartz i quan diu Kunt vol dir Kunh.
308. Farreras, J. I.: "Prosa en el siglo XIX". a Historia de la Literatura española. (Coordinada J.Mà. Diez Borque). Madrid, Edit. Taurus-1980. pàgs. 351-392

309. Fernández Montesinos, J.: Fernán Caballero. Ensayo y justificación. Pròleg. Mèxic, Edit. University of California Press-1961. pàg. 8
310. Caballero, Fernán.: "Pequeño curso de Mitología para niños". "Educacion Pintoresca" Tom II, nº 33 del segon semestre de 1857. pàgs. 97-98. Cita en concret pag. 98
311. Idem. pàgs. 98-99
312. Idem. pàg. 98
313. Idem. Nº 34. pàg. 310
314. Idem. "Adivina". pàg. 99
315. Idem. Nº 34. pàg. 310
316. Idem. (Continuació). "Saturno". Nº 34. pàgs. 109-110. Cita en concret pàg. 109
317. Idem. pàg. 110
318. Caballero, Fernán.: "Jaculatorias ú oraciones breves y fervorosas para repetir muchas veces en las solemnidades del Señor". Idem. pàg. 110
319. Idem. "Para el Nacimiento". Idem. pàg. 110
- 319 bis. Bravo Villasante, C.: Historia de la Literatura Infantil española. Madrid, Edit. Doncel-1972. pàgs. 89-90
Idem. Madrid, Edit. Escuela Española-1985. pàgs. 90
320. Idem. Madrid, Edit. Doncel-1972. pàgs. 91-93
Idem. Madrid, Edit. Escuela Española-1985. pàgs. 91-92
321. Caballero, Fernán.: "La Madre y el Niño". "Educacion Pintoresca". Nº 8. pàg. 94
322. Caballero, Fernán.: La Gaviota. Madrid, Edit Castalia-1979. pàg. 39
323. Trueba, A.: "Las Mujeres y los Niños". Tom I, nº

9. pàgs. 105-106
324. Idem.
325. Idem. pàg. 106
326. Idem.
327. Bravo Villasante, C.: Historia de la Literatura infantil española. Madrid, Escuela Española-1985. pàg. 96
328. Trueba, A. "Cantos Infantiles". "Tono de: Sabado por la tarde". Educacion Pintoresca, Tom II, nº 33. pàgs. 99. La versió reproduïda, degut a una rectificació feta pel mateix Antonio Trueba, és la que figura al nº 34 pàg. 120
329. Bravo Villasante, C.: Idem. pàg. 96
- 329 bis. Ayguals de Izco, W.: Maria ó la Hija de un Jornalero. Madrid, Imp. Wenceslao Ayguals de Izco-1849 (sexta edició).
330. Idem. Portada sexta edició.
331. Idem. "A Mr. Eugenio Süe". Madrid 1 de gener de 1845. pàgs. 5-7. Cita en concret pàg. 5
332. Idem. pàg. 6
333. Idem. pàgs. 6-7
334. Sue, Eugène.: "Introduccion". Idem. Aux Bordes. 6 de novembre de 1846. pàg. 10
De la relació literària entre Ayguals de Izco i Eugène Sue es pot trobar a Joaquim Marco: "Sobre los orígenes de la novela folletinesca en España (Wenceslao Ayguals de Izco)". "Ejercicios literarios". Barcelona, setembre de 1962. pàgs. 80-86
335. Idem. pàg. 10
336. Ayguals de Izco, W.: Idem. pàg. 18
337. Idem. "La Buena sociedad". Tercera part. pàgs. 333-334

338. Idem. pàg. 334
339. Idem.
340. Idem. "Los encantos de la virtud". pàgs. 398-405
341. Idem. "Las consecuencias del vicio". pàgs. 406-413
342. Idem. "Tambien la virtud es nobleza". Tom II. pàg. 5
343. Idem. "Epílogo". Madrid, 19 de setembre de 1846. pàg. 363
344. Ayguals de Izco, W.: La Marquesa de Bella Flor ó el Niño de la Inclusa. Madrid, Imp. Ayguals de Izco-1846-1847.
345. Ayguals de Izco, W.: La Marquesa de Bella Flor ó el Niño de la Inclusa. (1846-1847). Madrid, Sociedad Literaria-1849
346. Ayguals de Izco: "La Escuela del Pueblo, páginas de enseñanza universal, seguidas de una recopilacion de las obras mas selectas que se hayan escrito y escriban en perfeccionar el entendimiento humano". 2 toms. Madrid, Imp. Ayguals de Izco. La cita en concret es de l'apartat que Ayguals titulava: "Lecciones de Literatura y preceptos de Elocuencia". pàg. 68
347. Idem. pàg. 69
348. Idem.
349. Idem. pàgs. 69-70
350. Idem. pàg. 71
351. Ayguals de Izco, W.: Pobres y ricos ó La Bruja de Madrid. Madrid, Imp. Ayguals de Izco- 1849-1850.
352. Zavala M. Iris de.: "Características del siglo XIX" a Historia de la Literatura española. (Diez Borque Coordinador). Madrid, Edit. Taurus-1980. pàgs. 315-316

353. Idem. pàg. 316. Es poden trobar comentaris sobre els autors que aquí presentam a Iris M. Zavala: Ideologia y política en la novela Española del siglo XIX. Madrid, -1971, on es comenta la relació entre la societat i la novela, la problemàtica del fulletí i els seus detractors. Concretament sobre la ideologia d'Ayguals cal consultar l'article de l'èmentada autora: "Socialismo y literatura: Ayguals de Izco y la novela española". Revista de Occidente, nº 80 de 1969. pàgs. 167-188
- Elorza, A.: "Periodismo democrático y novela por entregas en Wenceslao Ayguals de Izco". Revista de estudios de información, nº 21-22, del gener-juny de 1972. pàgs. 87-118.
- Romero Tobar, L.: "Forma y contenido en la novela popular: Ayguals de Izco". Rev. Prohemio, nº 3 de l'abril de 1972. pàgs. 45-50.
- Idem.: "Ideología". Rev. Prohemio, nº 3 de l'abril de 1973. pàgs. 342-347.
354. Ayguals de Izco, W.: La Marquesa de Bellaflor. Op. Cit.
355. Zavala, Iris M. de .: "Socialismo y literatura: Ayguals de Izco y la novela española". Op. Cit. 179
356. Ayguals de Izco, W.: "La educación del Pueblo". Op. Cit. Tom XI. pàgs. 53-118. Citat a Iris M. Zavala: "Socialismo y literatura ...". Op. Cit. pàgs. 178-179
357. Idem.
358. Ruiz Berrio, J.: "Avendaño Bernárdez, Joaquín (1812-1886)", a Historia de la Educación. Coordinada per A. Escolano. Madrid, Edit. Anaya-1985. pàgs. 16-17
359. García Barbarín, E.: Historia de la Pedagogía con un resumen de la española. Madrid, Lib. Sucesores de Hernando-1917. pàgs. 388-389
360. Avendaño, J.: Manual completo de Instrucción primaria elemental y superior, para uso de aspirantes á maestros, y especialmente á alumnos de las escuelas normales de provincia. Madrid, Imp. D. Hidalgo-1844-46

361. Capel, H. (Coordinador): Ciencia para la burguesía. Renovación pedagógica y enseñanza de la geografía en la revolución liberal española. 1814-1857. Barcelona, Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona-1983. pàg. 66-67
362. Avendaño, J.: Elementos de Geografía física, teórica y descriptiva, precedidos de unas ligeras nociones Geométricas, de la Esfera y Meteorológicas. Madrid, Imp. V. Hernando, Editor-1847.
363. "Revista de Instrucción primaria" 2 toms. Madrid, Establecimiento Tipográfico de M. Jimenez-1849-1850. Vegeu per exemple "De la Gramática en las escuelas". pàgs. 298-304, 327-332, 350-356.
364. "La Aurora, periodico de los niños". Madrid, Imp. A. Vicente-1851-1853.
365. Avendaño, J. i Carderera, M.: Curso elemental de Pedagogía. Madrid, Imp. G. Hernando-1850. Precisament a la Revista de Instrucción Primaria sortia anunciat abans d'esser acabat: "Al anunciar la suscripcion de esta obra, hemos dicho que constaria proximately de 200 páginas. Llevamos impreso su primera parte, y forma ya sola este número de páginas; por manera que la obra constará proximately de 400, esto es, el duplo de lo que hemos ofrecido ...". pàg. 759
366. Idem. Cuadernos de lectura para uso de las escuelas. Madrid, A. Vicente-1850. També va sortir anunciat a la Revista de Instrucción Primaria. pàg. 760
367. Rendu, A. (fill): Curso de Pedagogia ó Principios de educacion pública para uso de los alumnos de las Escuelas Normales y de los maestros. De totes maneres el que signa la traducció és Mariano Carderera. Aquesta col.laboració es troba assenyalada a: Ciencia para la burguesia. Op. Cit. pàg. 71
368. Avendaño, J. i Carderera, C.: Curso elemental de Pedagogía. Op. Cit.
369. Avendaño, J.: Manual completo de de Instrucción primaria elemental y superior. Op. Cit. pàgs. 1127-1128

370. "Academia de Maestros y Maestras de las Escuelas de Madrid". Reglamento para las Academias de noche de los profesores de las escuelas públicas de Madrid. Revista de la Instrucción primaria numero 4 del 15 de febrer de 1850. pàgs. 114-115
371. "Academias de Maestros y Maestras de Madrid. Distribución de asignaturas". Idem. pàgs. 117-118
372. Op. Cit. nota 369.
373. Ciencia para la burguesia. Op. Cit. pàg. 67
374. Avendaño, J.: Manual completo de Instrucción primaria elemental y superior. Op. Cit. pàgs. 1144-1147
375. Idem. pàgs. 1160-1162
376. Idem. pàg. 1159
377. Idem. pàgs. 1160-1162
- 377 bis. Idem. pàgs. 1147-1149
378. Idem. pàgs. 1150-1156
379. Idem.: "La enseñanza de la Gramática en las escuelas". Revista de Instrucción Primaria. Tom II, nº 10 del 15 de maig de 1850. pàgs. 298.
380. Idem. pàgs. 298-299. Vegeu també: Idem. nº 11 de l'1 de juny de 1850. pàgs. 327-332. Idem nº 12 del 15 de juny de 1850. pàgs. 350-356. Idem nº 14 del 15 de juliol de 1850. pàgs. 431-436
381. Canga Argüelles, J.: Lecciones de Geografia Universal. Madrid, Establecimiento tipográfico de S. Saunaque-1851. Recomanat a les escoles especials.
382. Avendaño, J.: "Geografia Universal y Geografia de España". Es troba inclòs a la seva obra: Manual de Instrucción primaria. Madrid, Imp. D. Hidalgo-1844-1845.
- 382 bis. Reial Ordre que aprovava el catàleg de les obres de textu per a la Instrucció primària. C.L.I.P. Op. Cit. pàg. 191

383. Reial Ordre en la que es manava publicar per ordre les obres de text de la Instrucció primària. C.L.I.P. Op. Cit. pàg. 268
384. Avendaño, J.: Elementos de Geografía física teórica y descriptiva precedidos de unas ligeras nociones geométricas de la esfera y metereológicas. Madrid Imp. V. Hernando-1847. pàg. 13
385. Idem. "Introducción" pàg. VII, on cita a J.H.C. Schwarz, autor de : Pedagogía. 3 toms. Madrid, Imp. Viuda é hijos de A. Calleja-1846.
386. Idem. Portada i pàgs. 13-40
387. Idem. "Método para la enseñanza de la Geografía en las escuelas". pàgs. 163-168. Cita en concret pàg. 163
388. Idem.
389. Idem.
390. Idem. pàg. 164
391. Idem. pàg. 168
392. Idem. Manual completo de Instrucción primaria. Op. Cit. pàgs. 1237-1238
393. Idem. nota 387 pàgs. 164-168
394. Avendaño, J. i Carderera, J.: Curso elemental de Pedagogía. Op. Cit.
- 394 bis. Avendaño, J. .: Elementos de Aritmética. Reial Ordre de 21 d'octubre de 1856 C.L.I.P. Op. Cit. pàg. 368
395. Reial Ordre de 21 d'octubre 1856. C.L.I.P. Op. Cit. pàg. 267
396. Avendaño, J.: Elementos de Gramática Castellana con algunas notaciones de Retórica, Poética y Literatura española. "Advertencia". Madrid, Imp. Araujo-1852. pàg. 1

397. Idem. pàgs. 7-8
398. Idem. pàgs. 8-17
399. Idem. pàgs. 10-14
400. Idem. pàg. 9
401. Idem. pàg. 10
402. Idem. pàgs. 14-15
403. Cebrian, MÀ.J.: "Mariano Carderera y Poto", a MÀ. A. Galino: Textos Pedagógicos Hispanoamericanos. Madrid, Edit. Narcea, Madrid-1974. pàgs. 1061-1064
404. García Barbarin, E.: Historia de la Pedagogía. Madrid, Libreria de los sucesores de Herederos-1917. pàgs. 387-388
405. Carderera, M.: "Del carácter y límites de la Instrucción primaria". (art. III) Revista de Instrucción Primaria". Tom II, nº de l'1 de gener de 1850. pàgs. 9-16. pàgs. 13-14
406. Idem. pàgs. 14-16
407. Idem. pàg. 16
408. Idem. (art. IV) Tom II, nº 2 del 15 de gener de 1850". pàgs. 36-41. Cita en concret pàg. 37-38
409. Idem. pàgs. 38-39
410. Idem. pàg. 39
411. Idem. (art. V) Tom II, nº 6 del 15 de març de 1850. pàgs. 173-180. Cita en concret pàg. 175
412. Idem. pàg. 176
413. Idem. "De la disciplina de las escuelas". Tom II, nº 7 de l'1 d'abril de 1850. pàgs. 206-211. Cita en concret pàg. 206
Vegeu també: Idem. Nº 13 de l'1 de juliol de 1850. pàgs 397-404
414. Carderera, M.: "De la Pedagogía y de la necesidad

- de su estudio". Idem. Nº 16 del 15 d'agost de 1850. pàgs. 492-497 i nº 17 de l'1 de setembre de 1850. pàgs. 524-528. Cita en concret pàg. 492
415. Idem. pàg. 528
416. Carderera, M.: Diccionario de Educacion y Métodos de enseñanza. 4 toms. Madrid, Imp. A. Vicente-Imp. R. Campuzano-1854-1858. (B.E.N.B. B-3/4)
417. Idem. "Enseñanza primaria (Graduación y carácter de la). Tom II, Madrid, Imp. A. Vicente-1855. pàgs. 247-253.
418. Idem. pàgs. 540-543. Vegeu: "Confesamos dede luego que no somos partidarios de la enseñanza gratuita absoluta, y que á nuestro juicio seria un grave mal para España". pàg. 540
419. Idem. "Pedagogia". Tom IV, Madrid, Imp. R. Campuzano-1858. pàgs. 214-222
420. Idem. Vegeu el conjunt dels quatre toms. Concretament de Schwarz diu que: Entre los hombres que desde el principio de este siglo han tratado de la pedagogia considerándola como ciencia, figura en primera linea Schuarz. Menos práctico que Niemeyer y Denzell, menos filosófico que Herbert y Beneke, representa la escuela que adoptando un termino medio procura conciliar la ciencia con la práctica, no sin confesar antes la dificultad de conseguirlo. En todos sus escritos procura tambien enlazar la religion con la pedagogia". pàg. 525
421. Idem. "Inspectores de Instruccion primaria". Tom III. Madrid, Imp. A. Vicente-1856. pàgs. 84-89
422. Idem. pàg. 84
423. Idem. "Prólogo". Tom I. Op. Cit. pàg. VII
424. Idem. "Introduccion". Tom I. Op. Cit. pàgs. IX-XVI
425. Idem. pàgs. IX-X

426. Idem. "Educacion (Objeto y fin)". Tom II. Op. Cit. pàgs. 161-172 . Vegeu també "Educacion (Medios de). Idem. pàgs. 172-179. Idem. "Educacion Humana (Diversas formas de la). pàgs. 185-190. La cita en concret es troba al próleg ja esmentat pàg. XII
427. Idem. pàg. XIII
428. Idem "Método". Tom III Op. Cit. pàgs. 564-589. La cita en concret es troba a Idem. pàg. XV
429. Idem. pàgs. XV-XV
- 429 bis. Guía de la Instrucción primaria. O estudios morales acerca de sus disposiciones y conductas. Madrid, Imp. A. Vicente-1852
430. Carderera, M, i A.P. F. de.: La Ciencia de la Muger al alcance de las niñas. Madrid, Imp. Vicente-1855. (B.N. V/CA 2724-66). (B.C. V/6a 2724-66).
431. Idem. pàg. 5
432. Idem. pàg. 21
433. Idem. pàgs. 23-27. De l'educació de la dona també en parla a: Pedagogía práctica. Madrid, Imp. Hernando-1874. "... con modificaciones conducentes á imprimir á la educacion de la mujer la tendencia práctica que le conviene. Sin poner trabas á la actividad y aspiraciones individuales, lo importante es prepararla para su natural vocacion y destino, el gobierno doméstico ...". pàg. 110
434. Carderera, M.: Principios de educacion y métodos de enseñanza. Madrid, Imp. Viuda de Hernando-1886. De la mateixa època és: Nociones elementales de industria y comercio. Madrid, V. Hernando-1861
435. Avendaño, J. i Carderera, M.: Curso elemental de Pedagogía. Op. Cit.
436. Capel, H. (Coordinador).: Ciencia para la Burguesia. Op. Cit. pàg. 83
437. Avendaño, J. i Carderera, M.: Curso elemental de

- Pedagogia. "Del magisterio de Instrucción primaria y de las cualidades del maestro". Op. Cit. pàgs. 1-14
438. Idem. pàg. 1
439. Idem. pàgs. 1-2
440. Idem. pàg. 2
441. Idem. pàgs. 5-13
442. Figuerola, L.: Manual completo de enseñanza simultanea, mutua y mista. Madrid, Imp. Yves-1841. Idem. Madrid, Libreria de A. Mateis Muñoz-1842 (2ª edició) (B.N. 1/44341). Vegeu entre altres el Reial decret de 30 de juny de 1848 de Bravo Murillo. C.L.I.P. Op. Cit. pàg. 191
443. Figuerola, L. i Illas i Vidal, Joan.: Elementos de gramática castellana. Barcelona, Imp. Illas-1845. Figuerola també es coneix per la seva obra: Guía legislativa é inspectiva de Instrucción Primaria. Madrid, Libreria Europea de Hidalgo-1844.
444. Delgado, B.: "Figuerola Ballester, Laureano. (1816-1904), a Historia de la Educación. Coordinada per A. Escolano Benito. Op. Cit. pàg. 144. Vegeu també Carreras, C.: "Laureano Figuerola, nuestro pedagogo de la Institución. (1816-1903)". Tesi Doctoral dirigida per Joan Tusquets. Universitat de Barcelona- Facultat de Filosofia i Ciències de l'Educació- Barcelona-1983 Blanco, R.: Bibliografía Pedagógica de obras escritas en Castellano o traducidas a este idioma. Madrid, Tip. Rev. Archivos y Bibliotecas-1907-1912. 5 toms. Tom II-1909
445. Figuerola, L.: Manual completo de enseñanza simultánea, mútua y mixta. Op. Cit. pàg. IV
446. Figuerola, L.: Guía Legislativa. Op. Cit. pàg. V
447. González Agapito, J.: "Aportació per a una Bibliografia pedagògica catalana del segle XIX". Tesi Doctoral, Universitat de Barcelona- Facultat de Filosofia i Ciències de l'Educació. Dirigida per Alexandre Sanvicens.

una Bibliografia pedagògica catalana del segle XIX".
Tesi Doctoral, Universitat de Barcelona- Facultat de
Filosofia i Ciències de l'Educació. Dirigida per
Alexandre Sanvicens. Nº 375

448. Figuerola, L.: Guia Legislativa. Op. Cit. pàgs.
V-VI
449. Idem. pàg. VII
450. Ruiz Berrio, J.: "Gil de Zárate, Antonio. (1793-
1861)", a Hitoria de la Educación. Op. Cit. pàgs.
163-164
451. Gil de Zárate, A.: De la Instruccion Pública en
España. Op. Cit. Tom I. pàgs. 116-118
452. Idem. pàgs. 138-139
453. Idem. pàgs. 142-143
454. Idem. pàg. V
455. Idem. pàg. VIII
456. Idem. pàg. IX
457. Idem. pàg. XI
458. Idem. pàg. 100
459. Idem.
460. Idem. pàg. 101
461. Idem. pàg. 102
462. Idem.
463. Idem. pàg. 103
464. Idem. pàg. 112
465. Idem.
466. Idem. pàg. 190

- 467. Idem. pàg. 202
- 468. Idem. pàgs. 202-203
- 469. Idem. pàg. 203-204
- 470. Idem. pàg. 205
- 471. Idem.
- 472. Idem. pàg. 264
- 473. Idem. pàg. 272
- 474. Idem.
- 475. Idem. pàg. 274
- 476. Idem. pàgs. 274-276
- 477. Idem. pàg. 276
- 478. Idem. pàg. 278
- 479. Idem. pàg. 279
- 480. Idem. pàgs. 279-280
- 481. Idem. pàg. 293
- 482. Idem. pàgs. 293-294
- 483. Idem. pàgs. 299-300
- 484. Idem. pàg. 300
- 485. Idem. pàg. 303
- 486. Idem. pàg. 311
- 487. Idem.
- 488. Idem. pàg. 365
- 489. Idem. pàgs. 365-366
- 490. Idem. pàgs. 368-370

491. Idem. pàgs. 37-371
492. Idem. Tom II. pàg. 1
493. Idem. Tom I. pàg. 116
494. Idem. pàg. 117
495. Idem. pàg. 118
496. Idem. pàg. 123
497. Idem.
498. Idem. pàg. 126
499. Idem. pàg. 141
500. Idem. pàg. 152
501. Idem.
502. Idem. pàg. 155
503. Idem. pàg. 156
504. Idem. pàg. 157
505. Idem.
506. Idem.
509. Idem.
510. Idem. pàg. 158
511. Idem.
512. Idem. pàg. 159
513. Idem. pàg. 161
514. Viñao Frago, A.: Política y educación en los
orígenes de la España Contemporánea. Op.
Cit. pàg. 348
515. Gil de Zárate, A.: De la Instrucción pública en
España. Op. Cit. pàg. 163

516. Idem. pàg. 169
517. Idem.
518. Idem.
519. Idem.
520. Viñao Frago, A.: Política y educación en los orígenes de la España Contemporánea. Op. Cit. pàgs. 352-353
521. Gil de Zárate, A.: De la Instrucción Pública en España. Op. Cit. pàg. 181
522. Idem. pàg. 193
523. Idem. pàgs. 339-340
524. Ainaud de Lasarte, J.Mè.: "Monturiol un heroe romàntico". Rev. Historia y vida, nº 64- juliol de 1973. pàgs. 67-68
525. La Madre de Familia. Dedicatòria reproduïda a Puig Fujades: Vida d'heroi. Narcís Monturiol, inventor de la navegació submarina. imp. i Libreria l'Avenç, Barcelona-1918. pàg. 45
526. La Fraternidad. Idem. pàg. 53. (I.M.H.B. Microfilms H Rotlle nº 45 cod. 69/1847).
527. "EL Padre de Familia, semanario de educacion y de moral". Nº 1 del 7 d'octubre de 1849. pàg. 1. (I.M.H.B. 20 of 97 49 R. 1849.
528. Idem. pàg. 2
529. Idem. pàgs. 2-3
530. Idem.
531. Idem. "Conversaciones sobre la crianza física y moral de los niños". pàg. 4
532. Idem.
533. Idem. "Nuestra Mision". Nº7 de 18 de novembre de 1849. pàg. 1

534. Idem. "Nuestra Misión". Nº 8 del 25 de novembre de 1849. pàg. 58
535. " Nuestra Misión". Nº 9 del 2 de decembre de 1849 pàg. 65
536. Idem. Apèndix, 20 d'abril de 1850. pàgs. 189-200
537. Idem.
538. Idem. Aquest article es planteja la caritat com un deure. Nº 3 del 21 d'octubre de 1849. pàg. 18
539. Idem.
540. Idem. pàg. 2
541. Juan A. Pagés: "Reflexiones sobre la familia". Aquest article va durar des del NNº 12 del 23 de decembre de 1849 al Nº final en el seu apèndix del 20 d'abril de 1850. pàgs. 185-186
542. Idem.
543. Narcís Monturiol a l'apèndix d'El Padre de Familia es produeix la despedida que acaba amb el veredicte del Tribunal de Justícia del 30 d'abril de 1850 a on es condemna a Monturiol a pagar cinquanta mil reals per haver publicat al nombre 23 d'El Padre de Familia del 24 de febrer de 1850: "El Hombre: El reinado de los instintos ha sido la infancia de la Humanidad", en el que es negava a pagar. Barcelona, 4 de Maig de 1850.
544. Idem. -
545. Sobre la vida de l'inventor vegeu l'esmentat article de J. Me Ainaud per conèixer la seva cronologia pàgs. 70-71.
També Julià Guillamón: "Narcís Monturiol: La ciència i L'aventura com a mite". Rev. Serra d'Or del febrer de 1986. pàgs. 23-27.
Santiago Riera i Tuèbols: Narcís Monturiol una vida apassionant una obra apassionada. Barcelona, Generalitat de Catalunya-CIRIT-1986.
Alberto del Castillo i Manuel Riu.: Narciso Monturiol. Inventor del submarino "Ictineo" (1819-

- 1885). Barcelona, Edit. Mutua Metalúrgica de Seguros de Barcelona-1963
546. Alier, R.: "Monturiol i Estarriol, Narcís". Gran Enciclopèdia Catalana. Vol. 10. Barcelona, Edit. Enciclopèdia Catalana-1977. pàg. 289
547. Reventós, M.: Els moviments social a Barcelona en el segle XIX. Barcelona, Edit. Critica-1987. pàgs. 59-73
548. Idem. pàg. 64
549. Mir Mayol, G.: "El Socialisme utòpic de Jeroni Bibiloni". Rev. LLuc, Nº 618 del setembre de 1972. pàgs. 21-24
550. Llinares i Martorell, J.: "El valor pedagògic de l'obra de Jeroni Bibiloni: Socialisme utòpic i pedagogia a la Mallorca progressista del segle XIX". Actes de les 7enes Jornades d'història de l'educació als Països Catalans". pàgs. 437-444
551. Bibiloni, J.: Cristianos y Socialistas. Palma, Imp. Pedro José Gelabert-1848.
552. Idem. pàg. 11
553. Maluquer de Motes, J.: Socialismo en España. 1833-1848. Barcelona, Edit. Grijalbo-1977. pàg. 258
554. Simó i Badia, R.: "Memoria sobre el desacuerdo entre dueños de taller y jornaleros por el operario...". Madrid, Establecimiento tipográfico militar-1855. pàg. 5
555. Salarich, J.: "Higiene del Tejedor, ó sean medios físicos y morales para evitar las enfermedades y procurar el bienestar de los obreros ocupados en hilar y tejer el algodón. Memoria premiada con una medalla y título de socio corresponsal por la M.I. Academia de Medicina y Cirugía de Barcelona, en el concurso de 1857...". Vic-1858. pàg. 102
556. Benet, J. i Martí, C.: "Barcelona a mitjan segle XIX. El Moviment Obrer durant el bienni progressista (1854-1856)". Barcelona, Edit. Curial-1976. Tom I. pàgs. 170-171

557. Mañé i Flaquer, J.: Pròleg a la segona edició de l'obra d'A. Sudre: **Historia del Comunismo**. Barcelona, 1860. pàg. XXI
558. Idem. pàg. 19. Citat a J. Benet i C. Martí: **Barcelona a mitjan segle XIX. El Moviment obrer durant el bienni progressista**". Op. Cit. 174
559. Simó i Badia, R.: "Memoria sobre el desacuerdo entre los dueños del taller y jornaleros". Op. Cit. pàg. 5
560. Simó i Badia, R.: "Sección Editorial". "El Eco de la clase obrera, periódico de intereses morales y materiales". Nº 1 del 5 d'agost de 1855. pàg. 1
561. Idem. "Armonía entre el capital y el trabajo". Nº 3 del 19 d'agost de 1855. pàgs. 33-40. Cita en concret pàg. 34
562. Idem. pàgs. 34-35
563. Idem. "Manifestación fraternal que la clase obrera de Madrid a la Cataluña en particular y la de toda España en general". pàgs. 50-51. "Apreciables compañeros y compatriotas: Uniéndose y estrechando cada día más sus lazos, se han hecho fuertes de los pueblos, y han ido preparando su emancipación". pàg. 50
564. Idem: "Sección de Ciencias. Geografía". Preàmbul. Nº 10 del 7 d'octubre de 1855. pàgs. 157-160. pàg. 157
565. Idem. "Gramática". Nº 11 del 14 d'octubre de 1855. pàgs. 175-176. Cita en concret pàg. 175
566. Pi i Margall, F. (P.M.): "Influencia de las asociaciones" (art. IV). Nº 9 del 30 de setembre de 1855. pàgs. 130-133. Cita en concret pàg. 131
567. Idem. pàg. 133
568. Idem. "En Madrid y en Cataluña los obreros han reimpresso por su cuenta la exposicion dirigida á las Cortes Constituyentes. Hay fundados motivos para creer que sucederá otro tanto en Sevilla y Valencia.

LLueven de todas partes firmas. Recibimos cartas llenas de entusiasmo. La suscripcion á nuestro periódico aumenta". pág. 133. Em referesc a "Los obreros de Sevilla han dirigido tambien palabras de adhesión y de fraternidad á los de Cataluña. Traslademos íntegra esta manifestacion que, lo mismo que la de Madrid, revela los sufrimientos de la clase proletaria y el deseo de formar una asociacion general para templarlos y detener la baja indefinida de salarios. El obrero ha conocido al fin que, hombre como los demas tiene necesidades materiales y morales que satisfacer, y su salario le ha de alcanzar para llenarlas. La lucha entre el capital y el trabajo es muy antigua; pero hoy se organiza y estamos seguros de que ha de terminar por una transaccion favorable á entrambos combatientes. Falta solo que los obreros de España entren en el camino de la asociacion que encierra en sí todo un nuevo órden de cosas.

Obreros de la Península, leed y aprended:

Manifestacion fraternal de la clase obrera de Sevilla á la de Cataluña.

Apreciables hermanos y compañeros: Con la mas dulce satisfaccion hemos sabido el grandioso y filantrópico pensamiento que concebisteis en vuestra esposicion á las Cortes Constituyentes, solicitando el derecho de asociacion. ...". pág. 215

569. Pi i Margall, F. (P.M.): "Influencia de las Asociaciones". (art. II). N 7 del 16 de setembre de 1855. págs. 102-105
570. Monlau, P.F.: "Higiene Industrial/¿Qué medidas higiénicas puede dictar el Gobierno á favor de las clases obreras? / Memoria para optar al premio ofrecido acerca de esta cuestión por la Academia de Medicina y Cirugia de Barcelona, ...". Madrid, Imp. y Esterotipia de M. Rivadeneyra-1856. págs. 44-45
571. Idem. págs. 45-47
572. Idem. págs. 49-50
573. Idem. Aquesta Memòria es troba reproduïda a: P. F. Monlau i J. Salarich: Condiciones de vida y trabajo obrero en España a mediados del siglo XIX. (Amb un

- estudi preliminar i notes crítiques a cura d'Antoni Jutglar). Barcelona, Edit. Anthropos-1984. pàgs. 62-143
574. Idem. pàgs. 49-50
575. Salarich, J.: Op. Cit. També reproduïda a P.F. Monlau i J. Salarich: Op. Cit. pàgs. 149-290
576. Idem. pàgs. 257-258
577. Idem pàg. 261
578. Idem. pàg. 270
579. López-Cordón, M^a. V.: **El pensamiento POLITICA - INTERNACIONAL federalismo español**. Barcelona, Edit. Planeta-1975. pàg. 65
580. Garrido, F.: **Historia de las clases trabajadoras**. Madrid, Imp. Núñez Amor-1870. Cap. XVI
Sobre el Partit Demòcrata vegeu: A. Eiras Roel: **El partido demòcrata español. (1849-1868)**. Madrid, Edit. Rialp-1961
581. Maluquer de Motes, J.: "Presentación", a Fernando Garrido: **La federación y el socialismo**. Barcelona, Edit. Labor-1975.
L'esmentada obra d'Eiras Roel a la nota anterior recull informació oficial sobre la societat secreta democràtica "Los Hijos del Pueblo" redactada a 1850
Vegeu també Eiras Roel, A.: "Sociedades secretas republicanas en el reinado de Isabel II". Rev. Hispania Nº LXXXVI de 1962.
582. Maluquer de Motes, J.: Idem. pàgs. 14-15
Per a completar aquest aspecte de l'evolució dels demòcrates d'aquesta època vegeu: Eliseo Aja: **Democracia y socialismo en el siglo XIX español. El pensamiento político de Fernando Garrido**. Madrid, Edit. Edicusa-1976.
583. Garrido, F.: Obras escogidas, Tom I, pàgs. 56-60. Reproduït a Fernando Garrido: La federación y el socialismo, Op. Cit pàgs. 187-192
584. Idem. pàgs. 187-188

585. Idem. pàg. 188
586. Idem. pàgs. 189-191
587. Idem. pàgs. 190-191
588. Idem. pàg. 192
589. Garrido, F.: La España Contemporánea. Barcelona, Establecimiento tipográfico Editorial de Salvador Manero-1867. Tom II. pàg. 823
590. Moltaló, F.: "Acta de la reunión celebrada por el Partido Democrático el día 8 de octubre de 1854, el Salón de Ciento de las Casas Consistoriales". Barcelona-1854. pàg. 10. Citat a: Josep Benet i Casimir Martí: Barcelona a mitjan segle XIX. El moviment obrer durant el bieni progressista (1854-1856). Op. Cit. pàgs. 174-175
591. Mañé i Flaquer, J.: Pròleg a A. Sudre: Historia del Comunismo. Barcelona-1860. pàg. XXI
592. A més de les referències al respecte que hem fet fins ara a aquesta escola d'adults, cal esmentar a: Clara E. Lida: "Educación anarquista en la España del ochocientos". Revista de occidente, nº 97 del 1971. pàgs. 33-47. Cita en concret pàg. 34
593. Garrido, F.: "El Comunismo". Rev. "La organización del trabajo". 28 d'abril de 1848. pàg. 130
594. Lida, C. E.: Anarquismo y revolución en la España del siglo XIX. Madrid, Edit. Siglo XXI-1972. pàgs. 40-41
595. Idem pàg. 41
596. Idem.
597. Lida, C. E.: "Educación anarquista en la España del ochocientos". Op. Cit. pàg. 34
598. Garrido, F.: La España contemporánea. Op. Cit. Tom I. pàgs. 346-347
599. Idem: Historia de las clases trabajadoras. Op.

Cit. pàg. 754

600. Lida, C. E.: "Educación y Anarquismo en la España del ochocientos". Op. Cit. pàg 35
601. Ventura Subirats, J.: "Icaria". Vida, teorías y obra de Etienne Cabet; sus seguidores catalanes; y experimentos comunistas icarianos. Rev. Cuadernos de Historia Económica de Cataluña, vol VII de 1972. pàgs. 139-249
602. "Pasado y presente y porvenir del trabajo" a "El Centinela Barcelonés", nº 19 del 20 de setembre de 1855. (I.H.M.B.D-1855 A15 p.6). pàg.1
603. Idem. Nº 20 del 21 de setembre de 1855. pàg.1
604. Carderera, M.: "Métodos de enseñanza" a Diccionario de Educación y Métodos de enseñanza. Madrid, Imp. A. Vicente-1856. pàg. 576
605. "Instrucción para el régimen y gobierno de las escuelas de primeras letras". Real Ordre de 21 d'octubre de 1834.
 Vegeu també: Real decret de 6 de maig de 1834, en el que es creava una Comissió per a formar un Pla general d'Instrucció primària aplicable a tots els pobles de la Monarquia.
 Real decret de 31 d'agost de 1834 en el que s'encomanava establir una Comissió que s'ocupés de formar un pla general d'Instrucció primària, així com a la creació d'una comissió per establir una Escola normal a la capital de la cort.
606. "Interrogatorio para formar estadística de las Escuelas de primera educación, con arreglo á lo prevenido en la Real Orden de 12 de diciembre de 1844". La Comissió provincial d'Instrucció primària de les Illes Balears en dona notícia per primera vegada a la circular publicada en el B.O.B., nº 1857 de l'11 de gener de 1857.
607. Peset, M. i Peset, J.L.: "La Universidad Española (Siglos XVIII y XIX)". Madrid, Edit. Taurus-1974. pàg 436
608. Real decret en el que es dictaminaven regles per

- a donar un nou impuls a la Instrucció primària de 23 de setembre de 1847. pàgs. 45-55. Cita en concret pàg. 50
609. Idem.
610. Idem. pàg. 51
611. Circular de 21 de novembre de 1845 en la que es presentava una Reial Ordre en la qual s'exigien diversos estudis als que aspirassin al títol de mestre d'Instrucció primària, establint-se els plaços per exigir el requisit d'haver passat per l'Escola Normal. B.O.I.P. Tom VIII, nº 23 del 15 de desembre de 1845. pàgs. 796-800. Cita en concret pàg. 797
Aquesta Reial Ordre es troba manuscrita a l'Arxiu General de l'Administració com "Estableciendo varias reglas para optar al profesorado de instruccion primaria". (A.G.A. (M.E.C.) lligall 6354).
612. Idem.
613. Idem. pàgs. 797-800
614. Reial Decret en el que es disposava que les Escoles Normals "remitan al Ministerio una memoria respecto á su fundacion y progresos", de 14 de maig de 1846. (A.G.A. (M.E.C.) lligall 6354).
615. "Orden de la Direccion orientada reglas para el pago de los Maestros", (A.G.A. (M.E.C.) 1ª ensenyança. Afers generals 1846)
616. Reial Ordre de 28 de febrer de 1846. (A.G.A. (M.E.C.) 1ª ensenyança. Afers generals 1846)
617. Circular 3 de juliol de 1846. Op. Cit.
618. "Relacion de escuelas de primera enseñanza cuyos maestros carecen de título segun resulta de la visita girada por mi en esta ciudad" 10 d'octubre de 1849. Comissió local d'Instrucció Primària de Palma. (A.M.P. lligall 1592, nº XI)
619. Idem.

620. "Escuelas de primeras letras". Idem. 12 d'octubre de 1849.
621. Instrucció pública. Sobre cumplimiento de la Estadística de las Escuelas de instrucción primaria". (A.G.A. (M.E.C.) lligall 6354)
622. Idem.
623. Idem.
624. Idem.
625. Idem.
626. Idem. 25 de juliol de 1852.
627. Idem. Mariano Carderera. Idem. 7 de juliol de 1853.
628. Idem.
629. Instrucció Pública. "Sobre el aumento de varias escuelas de niños y niñas en esta ciudad y término". 1851 (A.M.P. Lligall 1006 nº IX).
630. Reial Societat d'Amics del País de Mallorca. Informe dirigit a l'Excm. Sr. Ministre. 17 de juliol de 1875 (A.H.M.S.E.M.A.P. 33/24)
631. "Instrucción pública: sobre trasladar a otro local la escuela Normal". 1850. (A.M.P. Exp. 8418 lligall 1002)
632. Comunicat de la Direcció General d'Instrucció pública de l'11 d'agost de 1875. (S.E.M.A.P. 33/24)
633. Idem.
634. Pomar, J. Ensayo histórico sobre el desarrollo de la Instrucción pública en Mallorca. Palma de Mallorca, Est. Tip. de Francisco Soler Prats-1904. pàgs. 330-331
635. Font, S.: "memoria histórica y estadística de la Escuela Normal de Mestros de las Baleares". Palma, 31 de desembre de 1877. (A.E.N.B. CA 8ª nº 6179)

636. Idem.
637. Llibre d'Actes Ajuntament de San Joan. 11 de novembre de 1849. (A.M.S.J. 1839-1853).
638. Idem. 3 de febrer de 1850. Idem.
639. Idem. 16 de maig de 1852. Idem.
640. Actes de l'Ajuntament de Calvià. 16 d'octubre de 1842. 20 d'octubre de 1842. 15 de novembre de 1854. 7 de desembre de 1854 i 15 de febrer de 1855. (A.M.C.)
641. Vegeu: Llibre d'actes Ajuntament d'Algaida. 14 de desembre: "Se tuvo un oficio de D. Sebastián Ballester, maestro de Instrucción primaria de este pueblo, de 12 del actual en que dice que por atender asuntos propios, no le es posible actuar ejerciendo el magisterio de maestro, ...que para que no queden privados los vecinos de este pueblo de la enseñanza de sus hijos resolvieron nombrar interinamente a D. Juan Antonio Mulet, maestro con título de Instrucción primaria Superior...". Es recorda també que la Comissió, el 2 d'octubre de 1845, havia nomenat Joan Antoni Mulet perquè continués com alumne i pogués rebre el títol, atesa la seva edat, però l'Ajuntament s'hi va negar.
- A un full sense arxivar es troba el següent nomenament: "Por tanto, atendiendo el mérito y servicios de D. J. Antonio Mulet y Munar, tuvo a bien nombrarlo con fecha del 30 de diciembre de 1851, maestro subtítulo de Instrucción primaria. Por tanto con arreglo a lo prevenido en la disposición 2ª de la instrucción de 28 de noviembre de 1851, expedido por D. Juan Antonio Mulet Munar, el presente título...".
- Es troba reproduït a: "Educació a Algaida, segle XIX, de Jerònia Oliver, Maria Canyelles, i Catalina Martorell (inèdit). Algaida-1975. (B.E.N.).
642. Fulls sense arxivar a l'arxiu de l'ajuntament d'Algaida. Notícia del del nomenament de mestre de l'escola de nines d'Algaida. Llibre d'Actes de l'Ajuntament. 11 d'agost 1852. (A.M.A.I.). pàg. 94
643. Expedients alumnes curs 1849-1850. (A.E.N.B. sense arxivar).

644. Idem.
645. Circular de la Direcció General d'Instrucció Pública. Programa pel règim i govern de les Escoles de Pràctiques d'Escoles Normals del 4 de setembre de 1849. C.L.I.P. Op. Cit. Tom 2. Pàgs. 911-926
646. Comunicat del director de l'Institut Balear en el que expresava la voluntat de l'Il.lm. Director General d'Instrucció pública. Firmat a Palma el 3 de julio de 1849. (A.M.P., Negociat de Foment (1381, nº 23)
647. Idem. Ajuntament de Palma, Negociat de Cultura 1849-1942. , "Escuela de Prácticas de la Normal de Instrucción Primaria de esta Provincia. Sobre nombramiento de Regente y Pasante y demas asuntos referidos á la misma". Palma , 3 de juliol de 1849.
648. Instrucció Pública: "Escuela Práctica de la Normal: se libre al Director del Instituto el salario de Regente y gastos conseguidos". (A.M.P. Exp. 8418 lligall 1002-6). 1850.
649. "Extracto de las reclamaciones y de los Inspectores de la 1ª enseñanza, formado con presencia de los expedientes personales, informes de los Rectores, datos estadísticos y demás trabajos que ha examinado la Comisión Auxiliar". 6 d'octubre de 1860. (A.G.A. lligall 6354).
650. "Extracto de las reclamaciones ú observaciones de los inspectores al proyecto de clasificación de los mismos". 6 d'octubre de 1860. (A.G.A. M.E.C. lligall 6354).
651. Idem a la nota 649.
652. Idem.
653. Idem a la nota 650.
654. Idem. "1ª Seccion

<u>Nombres</u>	<u>Aumento de 3.000 rs.</u>	<u>Provincias</u>

D. Jorge Garcia Medrano.....		Navarra

D. Agustin Calzada.....	Gerona
D. Leandro Boned.....	Zaragoza
D. Mariano Sanchez Ocaña.....	Valladolid
D. José Torres.....	Madrid
D. Cesáreo Antolin y Viñé.....	Salamanca
D. José Patricio Clemente.....	Ciudad Real
D. Clemente Fernandez.....	Logroño
D. Alonso rodriguez.....	Palencia
D. Gregorio Pedrosa.....	Leon

2ª Seccion
Aumento de mil reales

D. Pedro Sandino.....	Cadiz
D. remigio María Molés.....	Castellon
D. Julian Ordozgoiti.....	Alava
D. Anastasio Mojales.....	Granada
D. Tomás Luciano Carreira.....	Lugo
D. Salvador La Chica.....	Malaga
D. Manuel Serrano Marquesi.....	Teruel
D. Pedro Pleguezuelo.....	Almeria
D. Antonio Maria de Iglesia.....	Coruña
D. Miguel Garrido.....	Córdoba
D. Franco. Fuiz.....	Alicante
D. Juan Trujillo.....	Segovia
D. Rafael Sanchez Cumplido.....	Caceres
D. Pedro Sanchez Villarroel.....	Sevilla
D. Rafael Garcia Andres.....	Oviedo
D. Luis Nata y Gayoso.....	Barcelona
D. Pedro Vicuña.....	Orense
D. Pedro Moreno Rubio.....	Badajoz
D. Antero Sanchez Cebrian.....	Albacete
D. Domingo Pio Aguirre.....	Valencia

3ª Seccion

D. Urbano Minguez.....	Guadalajara
D. Cipriano Leon y Robledo.....	Santander
D. Angel Rubido.....	Pontevedra
D. Agustin Rubio y Duran.....	Jaen
D. Manuel Villegas.....	Tarragona
D. José.....	Burgos
D. Antonio María Barcia.....	Avila
D. Mariano Curraminada.....	Soria
D. Juan María Eguren.....	Guipuzcoa
D. Bonifacio Genover.....	Toledo
D. Franco. Sanchez Serrano.....	Vizcaya

D. Bartolomé Alvarez..... Balears
 D. Salustiano García Flores..... Huelva
 D. Antonio Varela Ruiz..... Murcia
 D. Rafael Monroy..... Lérida
 D. Anselmo Samaniego..... Zamora
 D. Antonio Villalobos..... Cuenca

Madrid 6 de Octubre de 1860".

655. "Instruccion Pública. La Direccion acuerda que el Inspector de Instruccion primaria de las Islas Balears se encargue de las obligaciones de su cargo". (A.G.A. (M.E.C.) lligall 6182).
656. Riutort, F.: "**Discurso sobre las relaciones del Estado con la Ciencia y las instituciones cientificas**". Universidad Central-Madrid, Imp. El Preceptor-1853.
657. Idem. pág. 3
658. Idem. p gs. 3-4
659. Idem. pág. 10
660. Tal com figura a la llista de Escoles Normals a l'Arxiu General de l'Administraci . 1 d'agost de 1854 (A.G.A. (M.E.C.) lligall 6354)
661. Pomar i Fuster, J.: "Ensayo hist rico sobre el desarrollo de la Instrucción Pública en Mallorca". Op. Cit. pág. 330
662. Carderera, M.: "Sobre el cumplimiento de la estadistica de las Escuelas de Instruccion Primaria". Op. Cit.
663. Cresp , P.A.: "Nociones elementales de Pedagogia para uso de aspirantes al Magisterio de primera enseñanza". Palma, est. Tip. del Comercio-1896. "Exposición de los sistemas". pág. 38. Sobre "Ventajas e inconvenientes de los mismos". p gs.138-141 y sobre "Elección del sistema". pàg.141. (B.B.M. 63-VII-24.-B.R.B.B.- AB-III-242) Reproduit com Anex a Antoni J. Colom: "Las Escuelas de primeras letras. Aproximación a sus m todos de enseñanza (1880-1850). Rev. Perspectivas

Pedagógicas, nº 39-1977. pàgs. 297-300.

Vegeu també: A. J. Colom: "Notes per a un estudi dels mètodes d'ensenyament a ls Escoles de primeres lletres de Ciutat de Mallorca". Rev. Lluç nº 665, desembre 1976.

664. Figuerola, L.: Manual Completo de Enseñanza simultáneo, mutua y mixta. Op. Cit. (B.N. 1/44341).
665. Capel, H.: Ciencia para la burguesia. Op. Cit. pàgs. 79-80
666. Avendaño, J.: Manual Completo de Instrucción primaria, elemental y superior. Op. Cit. pàg. 1236
667. Idem nota 865. pàg. 81
668. Idem nota 866. pàg. 1237
669. Carderera, M.: "GEOGRAFIA. (mètodos de enseñanza). Schwarz. Diccionario de educacion y mètodos de enseñanza. TomII. Madrid, Imp. A. Vicente-1855. pàgs. 472-473
670. Idem. pàg. 473
671. Idem.
672. Idem. pàg. 474
- 672 bis. Idem. pàgs. 474-479
673. Idem. "GEOGRAFIA. (Reflexiones de enseñanza)". Idem. pàg. 468
 Amb aquesta línia cal recordar a Joaquín Avendaño: Elementos de Geografía. Madrid, Imp. Araujo-1852.
674. Capel, h. (Coordinador): Ciencia para la Burguesia. Op. Cit. pàgs. 85-86
675. Carderera, M.: "GEOGRAFIA. (Método de enseñanza). Op. Cit. pàg. 480
676. Idem. "GEOMETRIA. (Reflexiones sobre la enseñanza). I "GEOMETRIA. (Método de enseñanza). Idem. pàgs. 480-489

677. Avendaño, J.: "De la enseñanza de la Gramática en las escuelas". (Art. I). Revista de Instrucción Primaria. Tom II. 1850. págs. 298-304. Cita en concret pàg. 298
678. Idem. pàg. 299
679. Avendaño, J.: Elementos de Gramática, con algunas nociones de Retórica, Poética y Literatura española. Madrid, Imp. Araujo-1852
680. Avendaño, J. i Carderera, M.: Cuadernos de lectura para uso de las escuelas. Madrid, Imp. A. Vicente-1852 (B.C. 37, 89 - 24-37).
681. Avendaño, J.: "De los métodos y sistemas en general y de su necesidad en la enseñanza". Revista de la Instrucción Primaria. Op. Cit. - 1850. págs. 681-684. Cita en concret págs. 683-684. Per definir el que volia dir mètode d'ensenyança es solia citar a De Gerando. Idem. pàg. 683
682. Idem. pàg. 684
683. Schwarz, J.H.C.: Pedagogia. Madrid, Imp. A. Calleja-1846. Traduit per Julio Kuhn. (B.N. 2/43273).
684. Dunn, H.: Principios de enseñanza o Manual de Escuela Normal. Madrid, Imp. Biblioteca económica de educación y de enseñanza - 1853. Versió de F. Merino Ballesteros (B.N.)
685. Jullien de Paris, A.: Ensayo general de Educación Física. Valencia, Imp. Ventura Lluc-1840.
686. Matter, Z.M.: El maestro de primeras letras. Madrid, Imp. Vicente-1851.
687. Rendó, A.: Curso de Pedagogia. Tarragona, Imp. A. Puigrubí i Canals-1845. Traduit per M. Carderera.
688. Avendaño, J. i Carderera, M.: Curso elemental de Pedagogia. Madrid, Imp. V. Hernando-1855
689. Iturzaeta, J.F.: Sistema misto general ó sea régimen de las escuelas de Instrucción primaria.

elemental y superior, precedido de la planificacion de las mismas. Madrid, V. Hernando-1846.

690. Idem. "Introduccion".
691. Idem. pàg. 35
692. Kühn, J.: Memoria sobre el estado de la Instruccion primaria y secundaria en Prusia. Madrid, Imp. S. Compagni-1850. (B.N. 1/43586). Memòria publicada a La Revista de Instruccion Primaria. Tom II-1850. pàgs. 231-241, 262-267, 290-298, 446-455, 485-491, 516-524, 545-554, i 590-595. Aquesta versió ha estat la que hem utilitzat donat que anava acompanyada a les pàgines immediatament anteriors d'una presentació de la mateixa amb reflexions dels editors de la revista: "Reflexiones acerca de la Memoria del profesor D. Julio Kuhn". pàgs. 222-230, 257-261, 285-289, 480-485 i 513-516.
693. Idem. pàg. 222
694. Idem. pàg. 224
695. Idem. pàg. 231
696. Idem. pàgs. 237-238
697. Idem. pàg. 257
698. Idem. pàgs. 265-266
699. Idem. pàgs. 285-287
700. Idem. pàg. 291
701. Idem. pàgs. 446-455
702. Alverá Delgras, A.: Nuevo Catón Religioso, moral, político y civil. Madrid-1850. (B.N. 2/43328).
703. Carderera, M.: "Libros de texto". Diccionario de Ed. y Métodos de enseñanza. Op. Cit. pàg. 448
704. Pomar, J.: Historia de la Instrucción pública en Mallorca. Op. Cit. pàg. 329. en aquest cas concret

- es referia a: J.M. Vallejo: Aritmética de niños, escrito para uso de las escuelas del reino. Madrid, Imp. Real-1804, que es va imprimir fins a 1883. La versió que conec és la de Madrid, Imp. Garrasayaza-1845 que era la seva setèima edició: "Corregida y aumentada, respecto a la sexta, con figuras, ejemplos numerosos denominados, y en la evaluacion de los quebrados tanto comunes como decimales, distinguan las medidas lineales, de las superficiales o cuadradas, y de las cúbicas ó de volúmenes, para evitar los frecuentes errores que se cometen, confundiendo unas medidas con otras en las prácticas de la Geometría, Agrimensura, Arquitectura, Carpintería, Ebanistería y demas Artes industriales. Tambien se han añadido en esta EDICION dos apéndices. Uno que contiene la resolucio de ejemplos relativos á las ocupaciones del Bello Sexo, y de la que tanto necesitan las Amas de Gobierno, las costureras, madres de familia, etc. Y el otro es relativo á enseñar el modo de ajustar las cuentas de los haberes del soldado, cabo, etc...". pàg. I. I el del mateix Vallejo: Ideas primarias que deben darse a los niños en las escuelas acerca de los números, al mismo tiempo que se estan ejercitando en la clave analítica de la lectura. Madrid, Imp. M. Burgos-1833.
705. Fleuri, Abad de: Catecismo Histórico ó compendio de la Historia Sagrada y de la Doctrina cristiana para instruccion de los niños, con preguntas, respuestas y lecciones seguidas para leerlas en las ecuelas. Palma, Imp. Felipe Guasp-1854.
706. Diaz de la Baeza, J.: Programa de Religion y Moral. Madrid, Imp. Catillo-1856
707. Ripalta, G.: Catecismo y exposicion breve de la doctrina cristiana. Palma, Imp. Gelabert-1844. (B.B.M. 8-41 (3)).
708. Salacroux.: Elementos de Historia Natural. Palma, Imp. P. Josep Gelabert-1843. Traduit per B. Mestre. 3 toms.
709. Gramática de la Lengua Castellana, arreglada al prontuario de ortografía de la Real academia española. Plama, Imp. F. Guasp-1856

710. Torio de la Riva, T.: El arte por reglas y con muestras según la Doctrina de los mejores autores antiguos y modernos, extranjeros y nacionales. Madrid, Imp. J. Ibarra-1798.
Idem. Colección de muestras. Madrid, Lib. Illescas-1815.
711. Iturzaeta, J.F.: Arte de escribir la letra bastarda española. Imp. Mateis Muñoz-1835.
- 711bis. Naharro, V.: Método práctico de enseñar a leer. Palma, Imp. F. Guasp-1854.
712. Gomez Hermosilla, J.: Arte de hablar en prosa y verso. Madrid, Imp. Nacional-1839. 2 toms.
713. Citat a J. Pomar: Historia de la Instrucción pública en Mallorca. Op. Cit. pàg. 329.
714. Verdejo Paez, F.: Cartilla elemental de Historia, Geografía antigua y moderna y Cronología, o sea introducción á los estudios históricos. Madrid, Imp. Repullés-1844.
715. Citat a J. Pomar: Idem nota 913.
716. Idem.
717. Idem.
718. Figuerola, L.: Manual completo de enseñanza simultánea, mutua y mixta. Op. Cit. La mayoría d'aquestes obres figuren al: "Resumen general de las obras de la Biblioteca y medios de enseñanza que posee la escuela". Escola Normal de Balears. Continuació de l'esmentada: "Memoria histórica estadística de la Escuela Normal de Maestros de las Baleares". Op. Cit.
719. Montesino, F.: Manual para los maestros de Escuela de párvulos. Op. Cit.
720. Soler Balada, Mª A.: "Textos pedagógicos aprobados para su utilización en las Escuelas Normales desde su creación hasta 1868". Historia de la Educación. Revista interuniversitaria. Ediciones Universidad de

- Salamanca. Nº 2- gener- desembre de 1983. pàgs. 88-89
721. Idem.
722. Reial ordre de 30 de juny de 1848. C.L.I.F. Op. Cit. Tom II. pàgs. 184-185
723. "Catalogo de las obras que han de servir de texto en las Escuelas de Instruccion primaria". Idem. pàgs. 185-186
724. Idem. pàg. 186
725. Idem. pàgs. 187-188
726. Idem. pàg. 189
727. Reial ordre de 22 d'octubre de 1848. C.L.I.F. Op. Cit. Tom II. pàg. 192
728. Idem. Nota 726. pàgs. 189-190
729. Idem. pàgs. 190-192
- 729 bis. Idem. Nota 727.
730. "Estadística de la primera enseñanza de la Península é islas adyacentes conveniente al quinquenio de 1850 á 1855". , formada por la comision auxiliar del ramo". Madrid, Imp. del Colegio de Sordo-mudos i ciegos- 1858. Font citada a Narciso de Gabriel Fernández: "La Agricultura y la Escuela en España (1848-1901). pàgs. 138-139
731. Idem.
732. Reial ordre de 6 de novembre de 1852. C.L.I.F. Op. Cit. Tom II. pàg. 218
733. Diaz de Rueda, R.: Escuela de Instruccion primaria. Valladolid, Imp. Cuesta-1855. pàg. 65.
 Per comprende el que es vol dir per plantejaments morals en els llibres de text cal esmentar: Alejandro Mayordomo: "Bases para el estudios de la formación moral y de la civilidad a través de los textos escolares en la primera mitad del siglo XIX". Rev. Interuniversitaria-Historia Educación- número 2, gener-desembre-1983. pàgs. 55-65

734. Idem. pàg. 76
735. Diaz de Baeza, J.: Programa de Religión y Moral. Madrid, Imp. Castillo-1856. pàg. 32
736. Fleuri, Adad de.: Catacismo histórico ó compendio de la Historia Sagrada y de la Doctrina cristiana para la instruccion de niños". Palma, Imp. F. Guasp-1854.
737. Iturzaeta, J.F.: Sistema misto general ó sea régimen de las escuelas de Instrucción primaria, elemental y superior. Madri, Imp. V. Hernando-1846. "A los Profesores de Instrucción Primaria". Presentació. Sense pàg.
738. Idem. "Advertencia Preliminar". Sense pàg.
739. Idem. "Nuevo sistema Misto general" Art. 4art. 35-36
740. Reial ordre de 21 d'octubre de 1856. C.L.I.P. Op. Cit. Tom II. pàg. 268
Una aportació en el tema de la oficialitat que es donava a l'aprovació dels llibres de textos a utilitzar a les escoles Normals és la dr Mre A. Soler Balada: "Textos Pedagógicos aprobados para su utilizacion en las Escuelas Normales desde su creacion hasta 1868". Rev. Interuniversitaria-Historia de la Educació. Número 2. Op. Cit. pàgs.87-95
741. Idem.
- 741 bis. "Obras de Educacion". B.O.I.P. Tom X, número 8 del 30 d'abril de 1847. pàgs. 221-227
742. Jullien de Paris, Marc A.: Ensayo general de educacion física, moral é intelectual. Valencia, Imp. V. Lluch-1840. Vegeu B.O.I.P. Tom VIII, número 17 del 15 setembre de 1845. pàg. 513
743. Idem nota 741 bis. pàg. 221
744. Idem. pàgs. 221-222
745. Idem. pàgs. 222-223

746. Idem. pàgs. 223-224
747. Kühn, J.: "Prologo". A l'obra de J. H. Schwarz: Pedagogía. Madrid, Libreria D. A. Calleja- 1846. 3 vols. (B.N. 2\43273). pàgs. III-IV
748. Idem. pàgs. 1 i 5
749. Idem. pàg. 2
750. Idem. pàg. 6
751. Idem. pàg. 11
752. Idem. pàgs. 11-12
753. Idem. pàgs. 17-18
754. Idem. pàgs. 207-208
755. Idem. pàg. 210
756. Idem. pàgs. 6-7
757. Vegeu M. Carderera: "GEOGRAFIA (Metodos de enseñanza)" a Diccionario de Educacion y Métodos. Op. Cit. Tom II. pàgs. 472-473
758. Idem. pàg. 473
759. Idem. "GEOMETRIA. (Métodos de enseñanza)". Idem. pàg. 484
760. Idem. "HISTORIA NATURAL". Idem. pàgs. 596-600
761. Matter, M.: El Maestro de Primeras letras. Madrid, Imp. A. Vicente-1851.
762. Merino Ballesteros, F.: "El traductor al público". A Idem nota anterior.
763. Idem. Sense pàg.
764. Matter, M.: Idem. pàg. 43
765. Idem. pàg. 43
766. Amorós, F.: Manuel d'éducation Physique, Gymnastique et morale. Paris, Imp. de Bourgogne et Martinet-1837. (B.E.N.B. 796.4).

767. Matter, M.: El maestro de primeras letras. Op. Cit. pàgs. 48-57
768. Idem. pàg. 58
769. Idem. pàgs. 107-108
770. Idem. pàg. 118-119
771. Dunn, H.: Principios de enseñanza ó Manual de Escuela Normal. Madrid, Imp. Biblioteca económica de educación y enseñanza-1855.
772. Gerando, Baron de.: Curso normal para maestros de primeras letras. Madrid, Imp. Biblioteca Económica de educación y enseñanza-1853.
773. Reial ordre de 10 de gener de 1854. C.L.I.P.. Op. Cit. pàgs. 234-235.
Reial ordre de 1856. Consolida les mateixes obres. pàgs. 268
774. F. Merino Ballesteros comenta a De Gerando a les notes del llibre de Henrri Dunn Op. Cit nota 771. pàg. 57
775. Carderera, M.: Diccionario de Educacion y métodos de enseñanza. Op. Cit. "Gerando". Tom. II. pàg. 491.
Sobre el pensament pedagògic de De Gerando cal consultar a L. Vega Gil: "Las corrientes pedagógicas Europeas a la luz del movimiento normalista del XIX". Revista de Historia de Educación. Gener-Desembre de 1985. pàgs. 119-138
776. Reproduit a Idem. Tom II. "Educacion en las escuelas". pàg. 191
777. Considerava que l'educació dels infants era la millor garantia d'ordre públic i prosperitat a l'Estat. Idem. pàg. 196
778. Dunn, H.: El maestro de primeras letras. Op. Cit. pàg. 1
779. Idem. pàg. 17

780. Avendaño, J. i Carderera, M.: Curso elemental de Pedagogía . "Introduccion". Madrid, Imp. A. Vicente-1850. pàgs. XV
781. Idem. pàg. XV-XVI
782. Idem. pàg. 1
783. Idem. pàg. 1
784. Idem. pàg. 9
785. Idem. pàg. 15
786. Idem. pàg. 55-69
787. Idem. pàg. 84-104
788. Idem. pàg. 87
789. Idem. pàgs. 87-90
790. Idem.
791. Idem. pàgs. 105-107
792. Idem. pàgs. 183-184
793. Idem. pàg. 3
794. Idem. pàg. 5
795. Idem. pàgs. 6-7
796. Sobre la creació de l'Escola Normal central de mestresses vegeu L. Vega Gil: "La eficacia interna de la formación de maestras en el siglo XIX". Nº 5, gener-desembre de 1986. pàgs. 235-237
797. Segons l' article 89 de la llei de 9 de setembre de 1857. C.L.I.P. Op.,Cit. Tom I. pàg. 8
798. Reial ordre que manava publucar per ordre de matèries: "La lista de obras de Texto de Ilustracion primaria, y disponiendo que todos los años se publique la de las que merezcan ser aprobadas". 21 d'octubre de 1856. C.L.I.P. pàgs. 247-249

799. Idem. pàg. 248
800. Idem.
801. Idem. Vegeu el comentari que es fa en el C.L.I.P. pàg. 248
802. Idem. pàgs. 248-249
803. Reial ordre la que es disposava que els Governadors i els Inspectors fassin introduir l'ensenyança de l'Agricultura i que s'adopti de manera exclusiva el Manual d'Olivan. 9de març de 1850. C.L.I.P. pàg. 199
 Aquesta mateixa referència es repeteix a "Obras aprobadas por S.M. para que puedan servir texto en las escuelas de Instruccion primaria", que es el llibre de llibres de text corresponent en Reial ordre de 21 d'octubre de 1856. pàg. 251
 Vegeu també: el reial ordre, en la uqe recomanava el complint de les de 12 de juny i de 7 juliol de 1845 9 de març de 1850, sobre l'ensenyament de l'Agricultura de 21 d'octubre 1856.
804. Oliván, A.: Manual de Agricultura. Madrid-1849. pàg. 207
 Oliván, A.: Manual de Agricultura. Madrid, Imp. M. Anoz-1861. pàg. 255
 Per completar aquesta informació vegeu: J.L. Peset, S. Garma i J.S. Pérez.: Ciencias y enseñanza en la revolución burguesa. Op. Cit. pàgs. 21-28
 N. Gabriel Fernández: "La Agricultura en la escuela en España. (1848-1901). Revista de Historia de la Educación, número 2, m gener-desembre de 1983. pàgs. 131-141
805. Oliván, A.: Idem. 1849. pàg. 217
 Oliván, A.: Idem. 1861. pàg. 264
806. Reial ordre de 21 d'octubre de 1856. C.L.I.P. Op. Cit. pàgs. 249-258.
 Hi figurava el Fleury en vers d'Antonio Pirala de 1852, pero no hi figuraven llibres com el de A.M. Claret: Avisos saludables á los niños que para su bien espiritual les dirige D.A.C.F. Palma, Imp. E. Trias-1845, que en principi estava pensat per poder

esser utilitzat a les escoles. Tampoc hi figurava el de Jaume Fujol: Tratado de moral para uso de los niños. Palma, Imp. E. Trias Frau, Palma-1847, que també haivestat publicat amb la intenció que servis per llibre de lectura pels infants.

807. Idem. pàgs. 258-259
808. Idem. pàgs. 259-260
809. Idem. pàgs. 260-264
810. Idem. pàg. 264
811. Idem. pàg. 264
812. Idem. pàgs. 265-266
813. Idem. pàg. 266
814. Idem. pàg. 267
815. Reial ordre en la que es prohibia l'us de llibres que no fossin aprovats per a les escoles d'instrucció primària de 21 d'octubre de 1856. C.L.I.P.. Op. Cit. pàg. 270
816. Arxiduc Lluís Salvador. Reprodùit a A. Artigues: "La llengua Catalana dins l'Ensenyament a Eivissa, Formentera, mallorca i Menorca". Tesi Doctoral dirigida pel Dr. A.M. Badia i Margarit, Universitat de Barcelona-Facultat de Filologia-1980. Apendix. pàg. 169
817. Idem. pàg. 173.
Aspecte que també es troba comenetat a Bel Peñarrubia: Mallorca Davant el Centralisme. Barcelona, Edit. Curial-1980. pàg. 112
818. Són xifres de Miquel Porcel a l'Almudaina.
819. Reial decret de 15 de maig de 1849. "Reglamento para las escuelas normales de Instruccion primaria del Reino". C.L.I.P. Op. Cit. pàg. 785
820. Idem. pàg. 786

821. Reial ordre on es declarava com es declarava com únic obra de text a totes les escoles d'Instrucció primària: El Prontuari de la "Real Academia española", de 22 d'octubre de 1848. pàg. 197.
822. Avendaño, J.: Elementos de Gramática Castellana, con algunas notas de Retórica, Poética y Literatura española. Madrid, Imp. Araujo-1852. pàg. 17
823. Idem. pàgs. 351-352
824. Idem. pàg. 352
825. Carderera, M.: "Lengua materna". Diccionario de educacion y métodos de enseñanza. Op. Cit. Tom III. pàgs. 412-413
826. Niemayer: "Estudio de las Lenguas Etrangeras". Idem. pàgs. 422-423
827. Monés, J.: La Llengua a l'Escola. (1714-1939). Barcelona, Edit. Barcanova-1984. pàg. 73
828. Idem. "Al marge de tot l'indicat fins ara, cal tenir present la realitat educativa del segle XIX. La xarxa escolar era totalment insuficient; les escoles eren unitàries, és a dir, una aula per als nens de totes les adats i una altra per a les nenes. Els mètodes, no cal dir-ho, eren d'allò més tradicionals. El nombre d'alumnes per classe era molt elevat, les condicions físiques dels centres eren deplorables, etc. Tot plegat suposava que l'eficàcia de l'escolarització fos, com ja sebau, mol dubtosa, i, per tant, la castellanització poc efectiva, eficàcia que es tradueix a les estadístiques, tot i que aquestes no són masse fiables". pàg. 72
829. Pers i Ramana, M.: Gramática Catalana-Castellana. Barcelona, Imp. A. Berdeguer-1847.
830. Estorch i Siqués, P.: Gramática de la Lengua Catalana Barcelona, Imp. Pla-1857.
831. Pers i Romana, M.. Idem. Nota 829. "Proemi". pàg. 5

832. Estorch i Siqués, F.: Idem. Nota 830. "Prologo". pàgs. 9-10
833. Comas, A.: MIRADOR. Estudis sobre Llettratura i Història dels Països Catalans. Monserrat, Edit. Abadia de Montserrat-1985. pàg. 84.
834. Llei d'Instrucció pública del 9 de setembre de 1857. Publicada a la gaceta de Madrid el 10 de setembre de 1857 nº 1710.
835. Idem. Vegeu Ferrer Gironés, F.: Persecució política de la Llengua Catalana. Barcelona, Edicions 62-1985. pàgs. 69-70
836. Monés, J.: La llengua a l'escola. Op. Cit. pàg. 75
837. Naharro, V.: Método Práctico de enseñar a leer. Palma, Imp. Guasp. 1854. (B.B.M. 63-II-51).
838. Kuhn, J.: "Memoria sobre el estado de la Instruccion primaria y secundaria en Prusia", Madrid, Imp. S. Compani.-1850.
Aquesta mateixa Memòria fou publicada també a la Revista de la Instruccion primaria en diversos dels seus números. Cita en concret número 10 del 15 de maig de 1850. pàg. 295
839. Reial ordre en que es donava una nova organització a les Escoles Normals d'instrucció primària i a la Inspecció d'Instrucció primària, de 30 de març de 1849. C.L.I.P. pàgs. 772-782.
Vegeu també el Reglament d'Escoles Normals a la reial decret de 15 de maig de 1849. Idem. pàgs. 783-812.
Reial decret en el que s'aprova el Reglament per a l'escola Normal central de 9 de setembre de 1850. Idem. pàgs. 812-829
- 839 bis. Reial ordre en la que s'exigia varis estudis dels que aspirassin al títol de mestres d'Instrucció primària. B.O.I.P. Tom VIII, número 23 del 15 de desembre de 1845. pàgs. 796-797.
Vegeu també copia manuscrita a l'Arxiu General de l'administració (A.G.A. Llig. 6354)

840. Idem. pàgs. 797-798
841. Idem. pàg. 800
Altres mesures que esdonen 21 novembre de 1845 i 14 de maig de 1846.
842. "Exámenes de la escuela normal seminario de maestro establecido en Madrid, dirigidos el día 6 de Agosto de 1845". B.O.I.P. Tom VIII, número 17 del 15 de setembre de 1845. pàg. 530
843. Idem. pàgs. 531-532
- 843 bis. pàgs. 532-534
844. Circular del 15 de setembre de 1847, on es demanava a les Comissions provincials d'Instrucció primària. Es trate del la insuficiència i estat de que tracten els articles 52 i 53 del Reglament orgànic de les Escoles Normals.
845. Reial decret on es planificava el personal d'Instrucció primària, millorant la situació dels mestres, assegurant el pagament dels seus sous, i a on es redueixen el nombre de les Escoles Normals, 23 de setembre de 1847. B.O.I.P. Tom X, nº 19 del 15 de setembre de 1847. pàgs. 592-600 i número 20 del 30 d'octubre de 1847. pàgs. 603-611. Cita en concret pàgs. 610-611
846. Idem. pàg. 611
847. Idem. pàg. 593
848. Circular del 3 de març de 1848, de la Direcció General d'Instrucció Pública, en la que varis preguntes per a perfeccionar l'organització de les Escoles Normals.
849. Soler Balada, Mè. A. : "El periodo de Institucionalización de Escuelas Normales de Instrucción Primaria en España. (1834-1868)". Op. Cit. pàg. 42
- 849 bis. Gil de Zárate, A.: De la Instrucción pública en España. pàg. 274

850. Idem. pàg. 275
851. Idem.
852. El procés oficial s'havia iniciat amb la Circular de 9 de març de 1848 quan la direcció General va remetre el model per a que s'omplissin les cassilles corresponents amb la relació de les circumstàncies que reuneixin els professors de les Escoles Normals.
853. Gil de Zárate, A.: De la Instrucción Pública en España. Op. Cit. Tom I. pàgs. 275-276
854. Reial decret orgànic de les Escoles Normals de 30 de març de 1849. (A.G.A. Caixa 7250).
 Vegeu: Decretos, Ordenes y Reglamentos relativos á la Instrucción primaria elemental y superior desde la publicación de la ley de 21 de Julio de 1838. Madrid, Imp. Ferinat-Compagni-1850. pàgs 79-84.
 C.L.I.P. Op. Cit. pàgs. 773-782. Cita en concret pàgs. 777-778
855. Vegeu M^a. A. Soler Balada: "El periodo de Institucionalización de les Escuelas Normales. (1834-1868)". Op. Cit. pàg. 42.
 També: Antonio Gil de Zárate: De la Instrucción Pública en España. Op. Cit. pàg. 211.
 M. de Guzmán: Vida y muerte de las Escuelas Normales. Historia de la formación del Magisterio básico. Barcelona, Promociones Publicaciones Universitarias-1986. pàg. 81
856. Reial decret en el que es donava nova organització de les Escoles Normals i creació de la Inspecció de la Instrucció primària 30 de març de 1849. C.L.I.P. Op. Cit. pàg. 778
857. Idem. pàg. 778
858. Idem. pàg. 774
859. Idem. pàgs. 774-775
860. Idem. pàg. 775
861. idem. pàg. 776

862. Idem. pàg. 771
863. Pujol, Jaume.: "Apuntes sobre el origen y Desarrollo Histórico de la Inspección Escolar". Rev. Española de Pedagogía-1971. pàg. 49-66
864. Maillo, A.: "Historia y problemas de la Inspección de Enseñanza primaria". Rev. Bordón-1959. pàgs. 17-41.
 Vegeu també: A. Maillo: La inspección de la Enseñanza primaria. Historia y funciones. Madrid, Edit. Escuela española-1967.
 R. Muñoz Codina: "La inspección de Enseñanza primaria en España de 1319 a 1849, a través de su legislación" Tesis de Licenciatura dirigida per Dr. Emilio Redondo, Univ. Barcelona, Fac. Filosofía i Ciències de l'Educació. Secció de Pedagogia. Set. 1978
865. Vegeu: A. Gil de Zárate: De la Instrucción pública en España. Op. Cit. pàg. 325
 Mariano Peset i José Luis Peset: La Universidad española. Op. Cit. pàg. 566.
 Anuario Estadístico de 1855.
 Federico Sanz Díaz: "El proceso de institucionalización e implantación de la primera enseñanza en España". Op. Cit. pàgs. 229-241
866. "Estadística de la primera enseñanza de la Península é Islas adyacentes correspondiente al quinquenio 1850-1855 formada por la Comisión auxiliar del ramo". Madrid. Imp. Colegio Sordo-mudos y ciegos. 1858
867. Gil de Zárate, A.: De la Instrucción pública en España. Op. Cit. pàg. 331.
 Idem. nota 866.
868. Idem. pàg. 333
869. Sanz Díaz, F.: "El proceso de institucionalización e implantación de la primera enseñanza en España". Op. Cit. pàgs. 252 i 317
- 869 bis. Madoz, P.: Diccionario geográfico, estadístico é histórico de España y sus posesiones de Ultramar. Madrid-1845-48. 16 Volums.

870. Carderera, M.: "INSPECTORES de Instruccion primaria. Diccionario de educaci3n y m3todos de enseñanza. Op. Cit. p3g. 84
871. Revista de Instruccion primaria. N3 9 del 1 de maig de 1850. p3g. 304.
Idem. N3 12 de 15 de juny de 1850. p3g. 362
872. Revista de Instruccion primaria. N3 1 de gener de 1850. p3g. 8
873. Idem. N3 3 de l'1 de febrer de 1850. p3g. 69.
Per aquest temps fou nomenat Francisco Manuel de los Herreros director de l'Escola Normal de Balears que ja era Director de l'Institut Balear.
874. Idem. N3 12 del 15 de juliol de 1850. p3g. 362
875. Riutort, Francesc.: Breve tratado de moral religiosa para uso de las escuelas primarias, "extractado de la obra de Rend3. Traducido del franc3s al castellano por D.F.R. y adoptado en al Escuela Normal de Madrid para las provincias de España", Palma. Imp. E. Tri3s. Posterior a 1840.
876. "Escuelas Normales.- Inspectores de Instruccion primaria". R.I.P. N3 3 de l'1 de febrer de 1850. p3gs. 69-81. Cita en concret p3gs. 69-70
877. Idem. p3g. 70
878. Idem. p3gs. 71-72
879. Idem. p3g. 72
880. Idem.
881. "Reglamento de ex3menes para maestros de escuela elemental y de escuela superior de Instruccion primaria". R.I.P. N3 14 del 15 de juliol de 1850. p3gs. 415-416
882. "Reglamento para la Escuela Normal Central de Instruccion primaria". R.I.P. N3 19 de l'1 d'octubre de 1850. p3gs. 573-587. Cita en concret 573-574
883. Idem. p3gs. 574-576

884. Idem. pàg. 580
885. "Programa general para las Escuelas Normales". R.I.P. Nº 22 de 15 de novembre de 1850. pàgs. 570-677
- 885 bis. Idem. pàgs. 670-671
886. Idem. pàg. 671
887. Idem. pàgs. 674-675
888. Idem. pàg. 675
889. Idem.
890. "Importancia de la Instrucción primaria". R.I.P. Nº 22 de 15 de novembre de 1850. pàg. 678
891. Idem. pàg. 679.
Vegeu també: "Más sobre las escuelas públicas de Madrid". R.I.P. pàgs. 638-641
892. Reial Ordre en que es reforma el Programa general d'ensenyança de les Escoles Normals de 24 de setembre de 1853.
893. Projecte de Llei de Instrucció pública de Alonso Martínez. Reproduït a Historia de la Educación en España. Op. Cit. 462-509.
Alvarez Morales, A. Génesis de la Universidad española contemporánea. Madrid, Instituto de Estudios Administrativos-1972. pàgs. 701-738
894. Sanz Díaz, F.: "El proceso de institucionalización de la primera enseñanza en España". pàgs. 231-239
895. Idem. pàg. 241
896. Idem. pàg. 243
897. Madoz P.: Diccionario geográfico, estadístico é histórico de España y sus posesiones de Ultramar. Op. Cit.
898. "Extracto del parte de los inspectores de

- Instruccion primaria". R.I.P. Nº 4 del 15 de febrer de 1850. pàg. 109
899. Idem. pàg. 111
900. Idem.
901. R.I.P. Nº 4 del 15 de febrer de 1850. pàgs. 118-119
902. Idem. pàgs. 119-120
903. Idem. Nº 5 de març de 1850. pàg. 129
Idem. Nº 6 del 15 de març de 1850. Planteja l'establiment d'una Escola Normal de mestresses el 6 de desembre de 1850. pàg. 161
904. Gregorio Toribio, J.: "Memoria de los que han prestado á la esneñanza la Comision provincial de Badajoz, escrita por el secretario de la espresada corporacion". R.I.P. del 15 de març de 1850 pàgs. 165-173
905. Idem. pàgs. 167-168
906. "Reflesiones á que de motivo la Memoria del secretario de la Comision superior de Badajoz". R.I.P. nº 7 de l'1 d'octubre de 1850. pàgs. 198-206
907. Idem. pàg. 204
908. Carderera, M.: "Carácter y límites de la Instruccion primaria". R.I.P. Nº 6 del 15 de març de 1850. pàgs. 179-180
909. Idem. pàg. 180
910. Idem.
911. Hartzenbusch, J.E.: "Discurso pronunciado en la Escuela Normal central de Instruccion primaria al abrir el curso 1855 á 1856". Madrid, Imp. Nacional 20 de novembre de 1855. pàg. 4
912. Idem. pàg. 5
913. Idem.

914. Idem. pàg. 6
915. Idem.
916. Idem.
917. Idem. pàg. 7
918. Idem.
919. Idem. pàgs. 8-9
920. Idem. pàg. 12
921. C.: "Sobre la Instruccion primaria". Revista de Instruccion pública de Literatura y Ciencias, Nº 21 del 14 de març de 1857. pàg. 323
922. Idem.
923. Idem. pàg. 324
924. idem.
925. B.I.: "Ojeada histórica sobre Primera enseñanza: las Escuelas Normales". R.I.P.L.C. Nº 21 del 14 de març de 1857. pàgs. 324-325
926. Idem. pàg. 325
927. Reial Ordre en la que s'aprovava entre altres el programa general d'estudis de les Escoles Normals de Primera ensenyança. 20 de setembre de 1858. C.L.I.P. Tom II, Op. Cit. pàgs. 851-853
S'estableixen els estudis necessaris per accedir als estudis de mestre, en haver-se aprovat l'examen de Primària elemental (article 1) i s'estructuren les ensenyances de grau elemental en dos anys (article 2). pàg. 851
928. Reial Ordre fixant-se les bases de l'Escola Normal central de mestresses de 24 de febrer de 1858. C.L.I.P. Tom II, Op. Cit. pàgs. 941-944
929. Reial Ordre de febrer de 1858 de 11 de febrer de 1858. C.L.I.P. Tom II, Op. Cit. pàg. 941

930. Guzman, M.D.: Vida y muerte de las Escuelas Normales. Op. Cit. pàg. 96

931. B.I. "Ojeada histórica sobre la Primera enseñanza: las Escuelas Normales, Op. Cit. pàg. 325

932. Llei Moyano del 9 de setembre de 1857. C.L.R.I.P. Madrid, Imp. M. Tello-1890 (M.P.N. A145/T-4) pàg. 41

Avui en dia ja hi ha bastantes monografies sobre l'evolució de les Escoles Normals que es crearen en aquesta època, vegeu sinó: Mª Pozo, S. Redondo, M. Díez, : Guadalajara en la historia del Magisterio español. 1839-1939. Cien años de formación del profesorado. Guadalajara, Univ. de Alcalá de Henares-1986.

L. Vega Gil: Las Escuelas Normales en Castilla y León (1838-1900). Salamanca, Edit. Aurú. 1988

M.E. Guibert: Historia de la Escuela Normal de Navarra (1831-1931). Pamplona, Institución Príncipe de Viana-1983.

J. Noguera: La Escuela Normal de Tarragona (1843-1931). Cien años de vida de una Escuela. Barcelona, Univ. de Barcelona-1984.

A. Avila: Escuela Normal de maestros. Sevilla, segunda mitad del siglo XIX. Tom I. Sevilla, Edit. Alfar-1986.

I. Antón Matas: "La primera Escuela Normal de maestros del Estado español". Actas del II Congreso Internacional de Pedagogía, Madrid, Instituto San José de Calasanz de Pedagogía (C.S.I.C.) -1950.

López, M.A.: La Escuela Normal de Granada. Granada, Univ. de Granada-1979.

Sureda, B.: La formación del profesorado en Mallorca. Antecedentes y organización de la Escuela Normal. Palma, Edit. I.C.E.-1984.

Mulet, B.: La Escola Normal de mestres en els seus orígens i el reformisme liberal. Palma, Edit. Servei de Publicacions de la Univ. Illes Balears-1987.

IV. LA REFORMA MOYANO COM A CONCRECIÓ I BALANÇ DE LA PRIMERA
GRAN ETAPA DEL REFORMISME LIBERAL. CULMINACIÓ D'UN PROCÉS
I INICIACIÓ D'UNA CRISI.

IV. LA REFORMA MOYANO COM A CONCRECIO I BALANÇ DE LA PRIMERA GRAN ETAPA DEL REFORMISME LIBERAL. CULMINACIO D'UN PROCES I INICIACIO D'UNA CRISI.

Arribam al punt de confluència d'aquesta investigació, en el que feia al marc legal del sistema escolar liberal-moderat. La Llei Moyano de 9 de setembre de 1857 va significar tot un balanç d'una època, la consolidació del sistema educatiu que incidiria fins ben entrat el segle XX.

En aquesta llei s'afavoria l'estructuració d'un sistema educatiu oficial uniformitzador de l'ensenyança, especialment en el que feia a la instrucció primària i a la insistència en l'intervencionisme estatal amb el fi d'aconseguir un sistema educatiu "nacional".

Es consolidava l'estructuració de l'ensenyament segons els tres nivells educatius d'ensenyança primària, secundària i superior. Era un sistema classista, fruit del pacte entre l'aristocràcia i la burgesia, ideat pels buròcrates del Ministeri on estassin assignats els afers d'Instrucció pública.

La Instrucció primària volia ésser sinònim d'educació popular, l'ensenyament secundari havia d'ésser el pas entremig entre l'ensenyament elemental i l'ensenyament universitari, que representava la culminació del procés educatiu elitista.

El punt de partida legal immediat a aquesta Llei Moyano fou la llei de bases de la Instrucció pública del 17 de juliol de 1857, la qual, en la seva justificació duita a terme en el preàmbul, expressava que era necessari un text que consagrés la reforma de l'ensenyança i li donés categoria de llei (1).

Primerament cal indicar que a les Bases s'expressava, segons el nou projecte presentat a les Corts el 13 de juny de 1857 i en el seu article 1er que:

"Se autoriza al Gobierno para formar y promulgar una ley de instruccion pública con arreglo a las siguientes bases:

1ª La enseñanza puede ser pública y privada: El Gobierno dirigirá y tendrá en la privada que determine la ley.

2ª La enseñanza se divide en tres periodos, denominándose en el primero Elemental, en el segundo Preparatorio, y en el tercero Profesional.

La enseñanza Elemental comprende las nociones rudimentales de mas general aplicacion á los usos de la vida.

La enseñanza Preparatoria comprende los conocimientos que amplian la elemental, y tambien preparan para el ingreso al estudio de las carreras profesionales.

La enseñanza Profesional comprende las que habilitan para el ejercicio de determinadas profesiones". (2)

Durant la discussió a Corts aquestes paraules quedaren una mica modificades; els nivells educatius quedaren com a primer la primera, segon la segona i tercer la superior. (3)

Però la filosofia ja estava expressada, els tres

nivells o períodes havien d'esser un fenomen de continuïtat en la formació dels fills de la burgesia, la qual havia d'utilitzar el sistema educatiu per arribar a la seva professió amb garanties de triomfar després de passar per la universitat.

L'eclecticisme entre els plantejaments moderats i els més liberals estava present, no tan sols perquè el projecte de Martínez Alonso (Liberal progressista) era present a l'esperit i a la lletra de les propostes moderades de Moyano, sinó que, com es deia al preàmbul de la Llei de Bases:

"Inmensos son pues los beneficios que debe producir una ley de instruccion pública, sabiamente formada, rigurosamente aplicada y sujeta siempre en sus efectos á la altissima inspeccion que corresponde á la Iglesia, é esa inspeccion que la concedió su Divino Fundador, que se halla establecida en los sagrados cánones, y que acertadamente se consignó también en el último concordato celebrado con la Santa Sede". (4)

Es jugava amb dues cartes. Amb una es recuperava la col.laboració i acceptació per part de l'Església (es referia al Concordat de 1851) de les característiques de la reforma educativa, i amb l'altra es volia contentar als liberals del partit progressista, que tenien poca presència a les Corts, però amb una forta incidència política, utilitzant-se com a base fonamental el Projecte d'Alonso Martínez de 1855.

Aquesta síntesi, es troba en el reconeixement de l'escola pública i la privada, en tres modalitats d'establiments, públics, privats o bé de caràcter domèstic. (5)

El projecte de llei de bases entregat a la Discussió de les Corts proposava, malgrat les matitzacions corresponents, el següent redactat que va sorgir de les discussions:

"Tercera. La ensenyanza elemental podrà adquirirse en las escuelas de primeras letras públicas y privadas y en el hogar domèstic. La ley determinará las condiciones con que han de ser admitidos a los otros periodos de la ensenyanza los que hayan recibido en sus casas la elemental.

La ensenyanza preparatoria se dará en los establecimientos públicos ó privados. La ley determinará que partes y materias de este periodo de instruccion pueden cursarse en el hogar domèstic, y con que finalidades adquirirán carácter académico.

La ensenyanza professional solo se dará en establecimientos públicos.

Son establecimientos públicos de ensenyanza aquellos cuyos jefes son nombrados por el Gobierno ó sus delegados.

Cuarta. Unos mismos libros de texto, señalados por el Real Consejo de Instruccion pública, regirán en todas las escuelas". (6)

Aquest era un dels principis clars d'uniformització que més incidència podia tenir en la pràctica quotidiana. Si el text s'uniformaven, els continguts serien reproduïts, al manco, en la mateixa dimensió.

El resultat de la discussió no va variar gaire la

filosofia d'aquestes propostes, només en el sentit de canviar la denominació dels nivells educatius, tal com s'ha esmentat al comentari corresponent als nivells educatius que es defensaven a la llei de bases.

La discussió d'aquestes bases va tenir l'oposició dels catòlics, en el sentit de que les consideraven un projecte laicitzador i fins i tot ateu, el que va fer que a'afirmés a les esmenes:

"El clero tendrá en la instrucción pública la inspección que, con arreglo á las prescripciones de los sagrados cánones, consigna el art. 29 del concordato celebrado en 16 de marzo de 1851.

La Iglesia por medio de sus obispos coadyuvará á que en las Universidades y en todos los establecimientos públicos se dé la conveniente instrucción religiosa; dirigirá libremente el estudio de las ciencias eclesiásticas, y respecto á las demás enseñanzas, ejercerá toda la vigilancia y tendrá toda la inspección necesaria para oponerse eficazmente á que nunca sean inmorales ó anticatólicas". (7)

A propòsit d'aquest debat sorgiren veus en favor de l'escola pública, des del punt de vista de que:

"No se puede dudar que la enseñanza pública vá ganando entre nosotros mas consideracion por cada dia que pasa. En todas partes se habla con especial interés de los arreglos á que se piensa someterla; cuando se trata de este asunto se nota cierto movimiento, una animacion particular á que no estamos ciertamente acostumbrados; y hasta en las columnas de la prensa política, donde siempre ha sido la enseñanza una proscripta miserable, donde apenas hay espacio para tratar á la altura de su interes muchas dificiles y árduas cuestiones de gobierno, aparecen todos los dias trabajos muy apreciables acerca de tan interesante objeto. Todo

significa que en el nuestro se obra una verdadera transformacion y que para todos va creciendo en interés esta causa importante de la instruccion pública. Nosotros, que no hemos sido los últimos en procurar su bien, nos felicitamos por el incremento que adquiere cada dia y deseamos vivamente que la reforma, de que nos hemos declarado partidarios, venga envuelta en esas continuas manifestaciones del público deseo". (8)

Aquest article de la **Revista de Instruccion pública, Literatura y Ciencias** anava signat per C. probablement Carderera, ja que defensava la postura del Govern en presentar les "Bases generales":

"El plan debe confeccionarse, y si por presentarle á las futuras Cortes de mayo se retarda el cumplimiento de sus disposiciones, se las presente mas que sus bases generales, cuanto sea bastante para discutir en breve tiempo y con correspondiente oportunidad sus perfecciones ó sus vicios. Así lo reclama urgentemente la necesidad. seria de ver que en el próximo curso académico nos guiara el mismo Reglamento que hoy esta vigente, despues de las ponderadas y radicales reformas que son ahora objeto de la atencion de todos.-". (9)

Es partidari de que els afers de la Instrucció pública havien d'estar en mans del Govern i en favor de la llibertat d'ensenyança. Però al mateix temps reconeixia que la tasca que hi havia per davant era immensa:

"Conocemos que el trabajo es inmenso y que se halla erizado de obstáculos i dificultades numerosas; pero no se nos diga que, siendo esta materia tan difícil, abarca mas de lo posible nuestra voluntad. Es verdad que existen muchos y graves obstáculos para realizar este trabajo, pero no es menos cierto que mucho há, se viene

preparando y que ya no falta mas que resumir, metodizar, formular el último trabajo de composicion para que resulte la armonia". (10)

Es fan vots perquè s'impulsi la reforma de l'ensenyament, la qual servirà per augmentar el prestigi de la Instrucció pública.

En el seu conjunt, la proposta de les Bases esmentades, era molt senzilla, però molt coherent amb les possibilitats que la realitat política oferia: llibertat d'ensenyança (intervenció tutelar de l'Estat), gratuïtat restringida i centralització (uniformitat administrativa i legislació uniforme), mesures justificades a favor de l'eficàcia i continuïtat de la reforma.

En definitiva i malgrat les pressions que aquest projecte pogués tenir dels més conservador i dels catòlics, Moyano va demanar i va aconseguir per al govern la confiança de les Corts per poder elaborar una llei General d'educació.

Es proposava la reorganització de la Inspecció, es contemplava la carrera del professorat públic, es donaven les directrius per a la distribució dels pressuposts, la uniformitat dels llibres de text etc. (11) Consolidava l'estructura administrativa del sistema educatiu.

El 17 de juliol de 1857 s'autoritzava al Ministre de Foment Claudio Moyano a formar i promulgar una llei d'Instrucció pública segons les bases que ja hem comentat. (12)

Segons ens indica Sanchez de la Campa es feria dificultós elaborar una llei cohesionada:

"Una junta compuesta de treinta individuos, todos muy sábios, pero todos llenos de ocupaciones tan importantes como diversas, por sus cargos, por sus profesiones y por sus circunstancias; especialistas la gran mayoría y con distintos criterios políticos, sociales y económicos, poco podia hacer homogéneo, metódico y sistemático. La idea de cada uno tenia enfrente el voto de veinte y nueve individuos que la combatian bajo veinte y nueve puntos de vista, muchos de ellos obra de la opinion personal ó de convencionalismo político ó religioso; y eso que lo primero que se asegurava es que todas las cuestiones es que se miraban bajo el aspecto exclusivamente civil". (13)

Malgrat les discussions i els punts de vista diferents, Moyano va saber arribar a un consens amb les diverses tendències que hi havia representades en aquesta comissió i va aconseguir redactar la Llei amb l'ajut encara, de Gil de Zárate, com a Sub-secretari de Governació i component de l'esmentada Comissió.

De totes maneres, és comunment acceptat que el precedent immediat i que va tenir una forta incidència a la Llei Moyano fou el projecte d'Alonso Martinez, ja que com ens indica Alvarez de Morales:

"... Es perfectamente coherente con la legislación que pretendía sustituir, a pesar de que ésta era obra del partido contrario; en definitiva, en esta materia de la enseñanza, moderados y progresistas estaban sustancialmente de acuerdo y sólo les separaba pequeños detalles. Quizá donde surgía una diferencia más substancial era en el papel que el Estado debía dejar desempeñar la Iglesia en esta materia. Los progresistas herederos del regalismo, se resentían a toda intervención eclesiástica, mientras que los moderados, preocupados por tender un puente al sector del país cuyo catolicismo le separaba del régimen liberal, estaban dispuestos a dejar poner en manos de la Iglesia unas ciertas facultades de vigilancia para salvaguardar la ortodoxia de las doctrinas enseñadas en los centros de enseñanza del país". (14)

El que pretenia Moyano era consolidar el que de fet ja era vigent, amb un eclecticisme bastant accentuat, per això primerament havia presentat a les Corts la Llei de Basses.

En aquestes circumstàncies va néixer la Llei Moyano del 9 de setembre de 1857, objecte del nostre estudi a les pàgines vinents.

4.1. La Reforma Moyano i la codificació dels nivells educatius dels sistema escolar segons el model liberal-moderat.

La consolidació de tot aquest procés històrico-legislatiu arriba amb la llei Moyano de 9 de setembre de 1857, sense gaires innovacions, simplement consagrava tota la lluita pel control de l'educació a nivell legal mantenguda des del reglament de 1821.

Una de les seves aportacions fou l'estructuració dels nivells educatius. En aquest sentit Puelles Benitez assenyala:

"...Así, en la instrucción primaria se recoge el criterio tradicional de la existencia de dos etapas de enseñanza-elemental y superior-, se establece también el principio de gratuidad relativa-sólo para los niños cuyos padres no puedan pagarla- o los criterios ya conocidos sobre su financiación, selección de los maestros y regulación de las escuelas normales. Respecto de la enseñanza media que ahora adquiere sustantividad propia y plena autonomía respecto de la superior, se consagra la división de dos clases de estudios-los generales y los llamados de aplicación-, la implantación definitiva de los institutos y su financiamiento a cargo de los presupuestos provinciales. Por último, la enseñanza universitaria se regula mediante la distribución ya conocida de estudios de facultad, enseñanzas técnicas y enseñanzas profesionales, reafirmando el principio del Plan Pidal de que sólo los estudios realizados en los establecimientos públicos tendrían validez académica". (15)

Claudio Moyano Samaniego, el 9 de setembre de 1857, aconseguia burocratitzar de manera centralista tot un

sistema escolar que havia durat mig segle i estructurar-lo en una Llei general amb 307 articles i 6 transitòries, (16) amb el que demostrava una gran habilitat política.

Claudio Moyano va saber sortir d'un ambient que, en principi, li va poder esser contrari. Per exemple, quan va presentar el projecte de la llei, al respecte es deia:

"El presentado á las Córtes por el Señor ministro de Fomento para formar y promulgar una ley de Instruccion pública, esta siendo objeto de las conversaciones del dia entre los que se interesan por el bien de la enseñanza en nuestro país; y ciertamente que no es juzgado en todas partes de la misma manera. Quién cree que satisface todas las necesidades presentes, quién que no las llena por completo; unos lo aplauden por explicito y por habilidad con que abraza todas las cuestiones que es necesario ventilar, otros que no se atreven sin duda á atacarle de frente, quieren decir que adolece de esas generalidades que en estos casos se usan, dentro de las que pueden explicarse y tener relacion las mas opuestas reformas. Nosotros nos hemos ocupado tambien del proyecto de ley, y antes hubieramos dado nuestro parecer, si las circunstancias de su publicacion lo hubieran permitido". (17)

És clar que aquest articulista ens deixa entreveure que hi havia divisió d'opinions, però que en definitiva el projecte de llei sortiria aprovat per esser equilibrat:

"El proyecto del señor Moyano no tiene, bajo nuestra modesta crítica, esas condiciones tan estremadamente opuestas que otros le vienen

señalando". (18)

Però, concretament, pareix que la crítica més accentuada que ens fa l'autor està precisament referida al tema dels nivells educatius:

"La nomenclatura que se ha usado en el proyecto no es de las mas satisfactorias, y por ella se han guiado muchos para dudar acerca de su verdadera importancia. "La enseñanza se divide en tres periodos, denominándose en el primero Elemental, en el segundo Preparatoria, en el tercero profesional". (19)

Com ja hem esmentat, ni la llei de bases ni la Llei de 9 de setembre de 1857 no varen formular els nivells educatius d'aquesta manera, sinó en primera ensenyança, segona ensenyança i ensenyança superior i professional. Qüestió que va esser una de les poques coses que es canviaren en el decurs de les discussions parlamentàries. (20)

La Llei General d'Instrucció Pública en el seu títol primer, on es regulava la primera ensenyança, es dividiria en elemental i superior. (21) També assenyalava el currículum dels ensenyaments de la primera ensenyança, tant elemental com superior: "Lectura. Escritura. Principios de Gramática castellana, con ejercicios de Ortografía. Principios de Aritmética, con el sistema legal de medidas, pesas y monedas. Breves nociones de Agricultura, Industria y Comercio, según las

localidades". (22)

En el seu art. 3er. s'afegia: "La enseñanza que no abrace todas las materias expresadas, se considerará como incompleta para los efectos de los artículos 100, 102, 103, 181 y 189". (23)

La primera ensenyança superior abarcaria, a més d'una ampliació de les anteriors esmentades a l'article 29, amb prudència: "Principios de Geometría, de Dibujo lineal y de Agrimensura. Rudimentos de Historia y Geografía, especialmente de España. Nociones generales de Física y de Historia natural acomodadas á las necesidades má comunes de la vida". (24) En definitiva, aquesta llei convertia a l'ensenyament en una jerarquització, no tan sols educativa, sinó social, on els qui es volguessin beneficiar de les ensenyances de les escoles elementals superiors estarien en condicions de seguir en el sistema escolar amb garanties de progressar.

La justificació del concepte de primera ensenyança, en el seu conjunt, es pot trobar a les paraules que inicialment havia proposat Moyano en el projecte de llei de Bases de l'Instrucció pública. A la Revista de Instrucció pública de 31 de maig de 1857 figuraven els següents comentaris:

"Cuando en el primero de estos periodos se llama la enseñanza elemental, ¿se pretende decir que ésta sale de los límites que hasta aquí ha tenido la primaria; que se trata de alterar en ella gran parte de su organización científica y hacerla comprender estudios más completos? ¿Vá la enseñanza elemental más allá de la instrucción primaria? Todo esto se ocurre al ver que en su primer periodo necesita la enseñanza otro nombre y se llama elemental. comprendemos que la instrucción primaria debe reunir todos los **elementos** necesarios para procurar en otras esferas más altas el desarrollo intelectual, pero se debe tener camino tan extraño al que hasta aquí hemos seguido, para darla tal carácter, que creemos la empresa muy difícil; no entendemos, por consiguiente, esta variación de nomenclatura, que debe tener algún objeto". (25)

Ja sabem que el criteri que va funcionar va ésser el de conservar el nom de primera ensenyança en front al d'elemental, per altra banda més tradicional en els plantejaments legislatius liberal-moderats.

També es criticava la possibilitat de que el segon ensenyament es quedàs amb la denominació d'ensenyança preparatòria, segons l'esmentat projecte de llei de Bases, donat que:

"Hé aquí el calificativo que más desagradable impresión ha hecho en los ánimos. No ha bastado leer una y muchas veces que "la enseñanza preparatoria comprende los conocimientos que **amplían la elemental** y también preparan para el ingreso al estudio de las carreras profesionales" no ha bastado esto: el primer término de esa definición ha parecido tan ambiguo como el segundo concreto y determinado. Todos han visto generalmente en la enseñanza preparatoria, la muerte de esa importancia que nuestra instrucción secundaria vá adquiriendo y que la promete un

porvenir brillante. Los que abogan por el fomento de la enseñanza secundaria, para formar al hombre que ha de vivir en sociedad antes que al encargado de servir una profesion pública, ven destruidos sus planes, muertas todas sus esperanzas". (26)

Ni tant ni tant poc. La referència va esser la segona ensenyança, al manco la denominació que va quedar a la llei del 9 de setembre de 1857, en una fórmula entremetida entre preparatòria per a la superior i terminal suficient per a la formació de les classes mitges i la burgesia.

Es tractava d'ampliar els coneixements de la primària: "La segunda enseñanza comprende: Primero. Estudios Generales.- Segundo Estudios de aplicacion á las profesiones industriales. Tal com es deia a les Bases:

"La segunda enseñanza comprende los conocimientos que amplían la primera y también preparan para el ingreso al estudio de las carreras superiores". (27)

El que era considerat com un plantejament molt pobre, perquè només serviria per a una preparació poc eficaç per a les carreres (28)

Els Estudis Generals als que es refereix el segon ensenyament a la llei general d'Instrucció pública d'1 de setembre de 1857, tendrien una durada de sis anys, dividits en dos períodes, el primer de dos anys i el

segon de quatre, separats per una revàlida:

Art. 17. Para principiar los estudios generales de la segunda enseñanza se necesita haber cumplido nueve años de edad y ser aprobado en un examen general de las materias que abraza la primera enseñanza completa.

Art. 18. Para pasar á los estudios de aplicacion correspondientes á la segunda enseñanza se requiere haber cumplido diez y ser aprobado en un examen general de las materias que comprende la primera enseñanza superior.

Art. 19. En el primer periodo de la segunda enseñanza las lecciones durarán todo el año, disminuyéndose en la canícula el número de horas de clase.

Art. 20. Para pasar al segundo período de la segunda enseñanza se requiere haber sido aprobado en un examen general de las materias que contiene el primero". (29)

Una vegada acabats aquests estudis i després de superar un examen de grau, es reb el títol de Batxiller en Arts. (30) Amb aquests estudis els estudiants rebien un primer certificat de perits que especificaria a que s'havien dedicat, és una primera certificació professional. (31)

Així arribaria a l'ensenyament superior: "De las Facultades y de las enseñanzas superior y profesional" que seria el nivell que habilitaria als estudiants per a exercir determinades professions, segons el seu article 25, una vegada en possessió del títol de Batxillerat en Arts. (32)

Però abans de seguir amb aquest repàs de la llei

Moyano, en el que fa a l'estructuració dels seus nivells, ens hem de detindre a comentar el currícula de matèries del segon ensenyament. En el seu primer període hi figurarien: la Doctrina cristiana i la Història Sagrada.- Gramàtica Castellana i llatina.- Elements de Geografia.- Exercicis de Lectura, Escripura, Aritmètica i Dibuix. (33)

Del que veiem que eren una complementació de l'ensenyament elemental superior, ja que aquests exercicis de lectura, escripura, aritmètica i dibuix, no eren sinó els de la primària. Es recuperava el llatí com a llengua clàssica, es seguia amb la castellanització i amb la moralització religiosa i cristiana, que complia la funció ideologitzadora, referida especialment a l'estabilitat social.

En el que es refereix als estudis generals del segon període les matèries eren:.- Religió i moral cristiana i Història Sagrada.- Gramàtica castellana i llatina. Elements de Geografia.- Exercicis d'anàlisi, traducció i composició llatina castellana.- Rudiments de llengua grega.- Retòrica i Poètica. Elements de Història Universal i particular d'Espanya.- Ampliació dels elements de Geografia.- Elements d'Aritmètica, àlgebra i Geometria.- Elements de Física i Química.- Elements de